

A NÉPISKOLAI
TANFELÜGYELET

KÜLFÖLDÖN ÉS HAZÁNKBAN.

ÍRTA:

MOLNÁR ALADÁR,

A MAGY. AKAD. L. TAGJA.

PEST.
AZ ATHENAEUM KIADÁSA
1872.

Pest. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

I.

A népiskolai tanfelügyelet kérdése s jelentősége hazánkban.

Mióta az 1868. XXXVIII. törvényczikk életbe lépett, sokat vitatott népiskolai ügyeink között alig van egy is, melylyel oly sokat és oly élénken foglalkoztak volna, mint a tanfelügyelői intézménnyel, vagyis helyesebben szólva csak a tanfelügyelőkkel. A felszólalók legnagyobb részétől alig hallánk egyebet panaszoknál és kifogásoknál. Úgy a napi sajtóban, mint az államköltségvetés évenkénti tárgyalásainál a gáncsolódásokra és kifakadásokra ők szolgáltatták a legháládatosabb themákat. Azonban mindenki, ki a népoktatási ügyeket komolyan s elfogulatlanul tanulmányozza, elszomorodva láthatja azon rendkívüli felületességet és könnyűséget, melylyel e kérdés nálunk kezdettől fogva alig egy pár alaposabb felszólalás kivételével *) tárgyalatott. Mind Amerikában, mind Európa különféle államaiban a közoktatás szerve-

*) E pár kivétel közé kell számítanom legelőször is Dalmady Győzőnek figyelmet érdemlő cikkeit.

zésének egyik fősarkpontját, — a törvényhozások és kormányok egyik legnehezebb feladatát a népiskolai felügyelőségek czélszerű rendezése és általában a tanügyi felügyeletnek a viszonyokhoz mért helyes organizálása képezte. Nálunk pedig évek óta tépelődnek a tanfelügyelők nagyságos czímével, egyes felügyelők botlásaival, irányával, többnyire lényegtelenebb mulasztásaival s magáról a dolog lényegéről rendszeresen csak annyiban szoktak úgy odavetve szólni, a mennyiben az egyéneknek szórványosan elkövetett hibái miatt nagy könnyúséggel magát az intézményt declarálják haszontalannak és eltörlendőnek, ami ép oly furcsa okoskodás, mint volna az ha valaki akárhány ügyetlen s hanyag bíró miatt magát a bíróságot állítaná haszontalannak, jobban tán mindnyájan egyetértünk, hogy a tanfelügyelők működésének eddigi eredményeivel egyikünk sincs megalégedve, s bizonyosan épen a jobb tanfelügyelők maguk legkevésbé. De ez eredménytelenség mennyiben róható fel az egyének ügyetlenségének, vagy mulasztásainak s erélytelenségének, és mennyiben helyeztüknek; a viszonyoknak és a szervezetnek? yajjon viszonyaink között a tanfelügyelői intézmény egyáltalán nélkülözhető-e, vagy nem? és ha nem, miként kellene azt czélszerűen rendezni? kérdéseket vizsgálni az említett pár felszólalón kívül meg sem kíséreltek. Pedig, főleg egy új

intézmény életbeléptetésekor, ez lett volna egyedül igazságos, és az oktatásügy érdeke által követelt eljárás.

Azt hiszem, az országban kevés ember van, ki a közoktatás terén három év óta elért eredményekkel nálamnál elégedetlenebb volna. Sokkal is közelebbről láttam ügyeink menetét, sokkal inkább ismerem a közoktatásnak más országokban kifejlődését, mint hogy ne tudnám, hogy a hol kormány és nemzet, községek és minden hatóságok vállalva támogatják egymást, s mindegyik részről kellő erélylyel s buzgósággal működnek, s pedig nemcsak a törvényes formák szabályszerű megtartásán, hanem az oktatásügy előmozdításán: ott igen sokkal 'többet lehet tenni, mint nálunk Eötvös nagyreményű kezdeményezései óta máig történt. De épen mivel a dolgokat s a való nehézségeket ismerem, nemcsak igazságtalannak, hanem az ügyre is károsnak látom azt, ha a nem történetekért és a hibákért csak a tanfelügyelőket, a végrehajtás ez alárendelt közegeit kárhoztatjuk, még pedig szánandó helyzetüknek figyelembe vétele nélkül, sőt általában igazságtalanságnak látom azt, hogy a hiányok minden okait csupán az igazgató egyénekben keressük.

Elismerem azt is, hogy Eötvös kinevezései közül sok nem sikerült. Szerencsés voltam ezen ügyek elintézésénél is közel lenni a dicsőülthöz,

s ha visszaemlékezem az akkor uralkodott vélemény-áramlatra (a mely szerint a practikus urak előtt gyakorlatiatlan idealisták voltunk mi, azon kevesek, kik azt mertük állítani, hogy a kinevezéseknél nem az úgymondott más „magasabb tekintetek,” hanem a tanügy érdeke és a tanügyhöz értés lehetnek mérvadók), ha visszaemlékezem a mindenféle oldalról ostromló befolyásokra: azt csodálom, hogy a minister csak ennyi, és nem több hibát követett el. Egyébiránt ha nem csak azt tekintjük, hogy hány tankerületen alkalmaztatott nem eléggé képesített egyén, hanem azt is nézzük, hogy hányat és kiket mellőzött Eötvös azon férfiak közül, kik eddigelé magukat a népiskolai ügyek terén kitüntették, és valamely tanintézetnél nem volt rájuk nélkülözhetlenül szükség, akkor ítéletünk méltányosabb és kedvezőbb leend.*) Azon egyszerűt és törekvés, melylyel Eötvös a tehetéseket felkeresni, kiképezteni s minden téren felhasználni igyekezett, kitűnő tulajdonai s érdemei között nem utolsó volt. Egyébiránt még ha a tanfelügyelőségek betöltésénél kizárólag a szakavatottság lett volna is mérvadó, körülbelül lehetetlen lett volna Magyarországon a legelső alkalommal egyszerre 56 oly embert találni, ki

*) A b. Eötvös által kinevezett az első tanfelügyelő között 17 volt, ki korábban mint tanár vagy tanító működött.

ezen hivatalokra mindenoldalú képesíttségének eddigelé biztos tanújelét adta, főleg ha meggondoljuk, hogy ezelőtt a katolika és görög egyházakban világi ember csak elvétve foglalkozott a népoktatással mint szakjával. ís íe feledjük, hogy a tanfelügyelői feladat betöltéséhez ép oly szükséges az adminisztratív ügyesség, mint a paedagogiai és didactikai jártasság; mindkét lényeges tulajdon pedig nálunk — a gyakorlati tér hiánya miatt is — csak ritka emberben volt egyesülve. Innét tanfelügyelőink között ép úgy vannak a paedagogiai téren évtizedeken át elismerést szerzett oly férfiak is, kik az adminisztratív teendőknben, főleg eleintén, gyengéknek bizonyultak (s panaszokra szolgáltatnak alkalmat), mint vannak ügyes administratorok, kiknek működésében nagy nehézségül szolgál és botlásokat okoz paedagogiai avatatlanságuk. E tekintetben az egyik főnehézség az, hogy ez intézmény nálunk merőben új, s a legelső feladat a népoktatásügy szervezése volt, a melyhez legtöbb munkás erő, — ezek részéről mindkét irányban a legnagyobb szakavatottság kívántatik; és épen ellenkezőleg, kezdetben voltak a tanfelügyelők legkevesebben, és az új munkakörben egyáltalán gyakorlatlanok. Megítélésüknél pedig e fontos körülményt sem a sajtóban, sem a törvényhozó testület vitáiban nem szokták figyelembe venni.

Három év előtt is azon nézetben voltam, hogy a közönség bármely intézmény jogosítottságát és szükségszerűségét az az által elért eredményekből és sikerből ítéli meg; s ennél fogva a fődolog, különösen az új intézményeket, tehát a tanfelügyelőséget is éppen kezdetben oly szervezéssel és az erőnek oly számával indítani meg működésében, hogy a siker biztos legyen. Bármint zúgolódjanak a hivatalnokok szaporítási ellen, bármily nehezen szavazzák meg kezdetben a különben csak méltányolható takarékosági indokokból a kívánt pénzt, de ha egyszer egy-két év alatt az ország által hozott áldozatokkal felérő, vagy éppen meglepő eredményt fogunk felmutathatni, akkor az ellenszenvek megszűnendnek, s az új intézménnyel nem csak kibékülve, de megelégedve lesznek az emberek. Ellenben ha rosszul alkalmazott takarékoságból, vagy a hivatalnokok szaporítása ellen ez esetben nem indokolt ellenszenvék iránti tekintetéből úgy indíttatik meg a népiskolai felügyelet gépezete, hogy a sikertelenséget vagy félsikert előre láthatjuk: akkor a reá fordított pár százezer forint is nagy részben elpazarlott pénz leend, az ügyek rendezésében sem érünk célta, meg az új intézmény is annyira népszerűtlenné váland, hogy hovatovább annál nehezebb leend a közvélemény előtt azt rehabilitálni. Holott a tanfelügyelők mindenütt és mindig még többet tehet-

nek erkölcsi hatásukkal, mint jogi a hatalmi tevékenységükkel.

E vélemény ellenében azonban a practikus emberek azon nézete érvényesült, hogy kezdetben minél kevesebb egyén alkalmaztassék, a lehetőségig kimehessenek az uralkodó nézetek s ellenszenvek, és majdan inkább apródonként, a helyenként mutatkozandó tényleges szükség által indokoltatva szaporíttassék a létszám.

Az eredmény előttünk van.

A viláért sem szándékom jelen soraimmal a kontár vagy hanyag tanfelügyelők védelmére kelni, sőt részemről is óhajtom, hogy mind a sajtó, mind a közvélemény általában a tanfelügyelők működése felett minél szigorúbban örökdjék (szabad alkotmányú államban e nélkül maga a kormány sem bírná kellően ellenőrizni vidéken működő hivatalnokainak tevékenységét), felszólalásával tegye tarthatatlanná a hanyag vagy alkalmatlan tisztviselők állását; de ítéletében legyen igazságos, és minden körülményeket, főleg magában a helyzetben fekvő nehézségeket is vegyen figyelembe; mert az ügynek csak így használ, különben több kárt tesz, mint hasznot.

A bajokon csupán való okaik felismerése folytán lehet segíteni. A dolgoktól távolabb állók a az élet egyéb feladataival elfoglaltak csak az általános bajokat látják, de azok benső okait

kevésbé ismerhetik. Ezért bátorkodom tan-
 ügyünk barátainak figyelmébe ajánlani a tan-
 felügyelet szervezetének azon lényegesebb fel-
 tételeit és szükségéit és azon, magában a hely-
 zetben és az intézmény szerkezetében rejlő
 nehézségeit, melyeket úgy a hazai, mint a külföldi
 intézmények s viszonyok tanulmányozása folytán
 eddig megismertem.

Senki sem tagadhatja, hogy a tévesztett kine-
 vezések mellett tanfelügyelőink között több or-
 szágosan elismert tanfőúr, és több igen buzgón
 törekvő ember van. Ha tehát működéseik álta-
 lában tapasztalt eredménytelenségének oka
 csupán az egyéneken, s nem egyszersmind
 vagy még inkább azok helyzetében és magában
 a szervezetben volna kereshető: akkor az élet-
 nek és már harmadévi gyakorlatnak azt kellene
 bizonyítania, hogy a hol alkalmas, jó tanfel-
 ügyelő van; íme, ott kívánt előhaladást és kellő
 sikert láthatunk. Ámde mutasson nekem valaki
 ily tankerületet a budapesti városi kerület
 pesti részén kívül csak kettőt. Sőt ellen-
 kézőleg azt láthatjuk, hogy általában, — és
 aránylag sem azon tankerületben áll az iskola-
 ügy legjobban, melyekben a legkitűnőbb egyé-
 nek alkalmazvák; hanem azokban, melyekben ki-
 sebb s így inkább elbírható körben működik
 néhol viszonylagosan gyengébb tanfelügyelő.
 Avagy tán azon körülményből; hogy legki-

tűnőbb tanfelügyelőink sem boldogulhatnak úgy, miként ez kívánatos, az következne, hogy nálunk a tanfelügyelői intézmény nem szükséges vagy nem használható? E következtetésre csak az jöhetne, a ki nem ismeri vagy ignorálja a népoktatásnak más országokban történetét, valamint hazai viszonyainkat, úgy polgári, mint egyházközségeink legnagyobb részének az iskolágyek iránt való indolentiáját, mely csak folytonos ösztönzéssel, sokszoros utánlátással és számtalan rendelési eszközökkel győzhető le; a ki nem tapasztalta, hogy embereink a tanügyi dolgokban még oly járatlanok, hogy azon községeknél is, hol a jóakarát és tettvágy meg van, még az egészen egyszerű dolgokban is folytonos útbaigazítással és tanácsadással lehet valamit eszközölni. Ez utolsó egyik legfőbb oka annak, hogy nálunk a tanfelügyelők sem a községi, sem más közigazgatási hatóságok által nem pótolhatók.

Ez alkalommal nem közölhetek részletes adatokat. De az ügyekkel közelről foglalkozván, lelkiismeretesen és teljes meggyőződéssel mondhatom, hogy a mi nálunk három év alatt a községekben, és különösen a felekezeti iskoláknak tömegesebben való javítása körül történt, annak legalább nyolcz tizedrésze a tanfelügyelőknek vagy azok közbejöttének köszönhető.

Magam is nem csak tisztelője, de határozott híve vagyok a közoktatás terén is az igazi auto-

nomiának és a teljes tanszabadságnak. Mind az egyházak, mind általában a vallási és világi testületek autonómiái mindmegannyi várai a szabadságnak és erőforrásai a köztevékenységnek. De ne feledjük, hogy akármely téren, bármely kormányzási s igazgatási forma nem cél, hanem csak eszköz, eszköze a jól igazgatásnak, illetőleg azon célnak, mit a jó igazgatás által el akarunk érni.

A közoktatás terén is, akár az egyházaknak, akár a községek vagy más testületeknek autonómiája csak annyiban üdvös, sőt csupán annyiban jogosult, a mennyiben az oktatásügy kellő kezelésére és emelésére alkalmasnak s elegendőnek bizonyítja magát. A cél az önálló nemzeti műveltség terjesztése és emelése. És azon nemzet, melynek egész élete s fenmaradása kultúrájától függ, nagy bünt követne el, ha e célt bármely érdeknek s formáknak alárendelné és feláldozná, vagy ha erre nem a legalkalmasabb eszközöket használná.

A mennyiben akár egyházi, akár a polgári községek maguk bírják és tettleg akarják a közoktatást jól kezelni, ám tegyék, vétek volna a kormányának beleavatkozni. De a hol ők nem bírják vagy nem akarják, ott az államnak s kormányának kötelessége teljes erélylyel fellépni s a dolgot kezébe venni. A fődolog az, hogy a kultúra haladása történjék, az másodrendű, hogy ki teszi.

Ámde ha közoktatási ügyeinkben szigorúan akarnánk azon különben gyakorlati elvet alkalmazni, a mely szerint a kormányzat állami központosítása azon mértékben jogosult és szükséges, a mely mértékben az egyes részek (községek, megyék, egyházi s világi testületek és magánosak) az őket illető, vagy magukra vállalt kötelezéseiket nem teljesítik kellő mértékben és erélylyel: tapasztalásaink folytán fájdalommal kell bevallanunk, hogy akkor hazánkban pár év alatt népiskoláinknak legalább is három negyedét állami tanintézetekké kellene alakítani s a közoktatási ügyeknek legnagyobb részét — sőt kevés kivétellel az egész — közvetlenül az államkormányának kellene kezelnie. Azonban részemről az ily mértékben való központosítást kárhozatosnak tartanám, s a lehetőségig kerülendőnek vélem részint a szabadság iránti féltékenységből, részint anyagi tekintetekből, részint s legfőképen pedig a nemzeti közműveltség egészséges kifejlődése érdekében.

A tanügyeknek az államkormány kezeibe való teljes központosítása, a mellett, hogy az állam pénztárát roppant s talán ez idő szerint el sem viselhető összegekkel terhelné, a közoktatás monopolizálására vezetne, s már ez által is gátolná a kultúra többoldalú szabad kifejlődését. De mindezeknél még károsabb hatású vol-

na az, hogy a polgárokat (úgy egyeseket, mint testületeket) elszoktatná az oktatás terén való szabad öntevékenységtől elannyira, hogy gyermekeik nevelését s az ismeretek, terjesztését is az atyáskodó kormánytól várnák alamizsnaképen. Holott bármely országban csak azon kultúra lehet szilárd alappal bíró, az egész nép életét irányzó, igazán nemzeti műveltség, mely az összes polgárok öntevékenységével s közreműködésével fejlődik ki vagy honosíttatik meg. E nélkül csak importált növény leend az, mely soha sem ver oly mély gyökeret, hogy tovább tenyészhessen.

I. Napóleon nagyszerű universitása eléggé megmutatta a tanügy központosításának mind nagy eredményeit, mind káros következéseit.

Amde mit tegyünk tehát? Ha sem az államkormánynak nem engedjük — a szabadság féltése miatt — az egész közoktatást, sem pedig a községek s egyéb testületek nem teljesítik e téren a legszükségesebb mértékben is kötelességeiket: akkor tulajdonképen semmi sem történik, és a szabadság iránti féltékenységből megöljük a szabadság valódi fentartóját s biztosítékát, a műveltség haladását.

Szerencsére van még egy harmadik mód is, mely meggyőződésem szerint egyedül célra vezető. S ez az, hogy mindazt, a mi a közoktatást illetőleg a községeknek s egyéb testületek-

nek természetes avagy önkényt magukra vállalt kötelezettségük, azt ne ő helyettük az államkormány, hanem a mennyire bírják, ők maguk *önkormányzatilag* műveljék, de a *mennyiben ezt elmulasztanak, feladatuk teljesítésére szigorúan köteleztessenek és kényszerítettessenek.*

Senkise kényszeríthesse az egyházi s egyéb magántestületeket iskolák tartására, tanításuk szellemébe, irányába, intézeteik igazgatásába ne avatkozzék a kormány: de önkényt állított iskoláikban köteleztessenek az oktatás legszükségesebb mértékének adására, s e kötelezettségük teljesítése szigorúan ellenőriztessék.

Önkormányzatilag intézkedjenek a községek saját vagyonukból tartott iskoláik felett, s általában községi tanügyükben. De miután a jog megfelelő kötelesség nélkül csak zsarnoki önkény vagy a henyeség ürügye: egyszersmind autonómiájukkal járó kötelességeik teljesítésére is folyton szorítottassanak. Ekként érhető el, hogy a természetes feladatuk betöltésére szükséges teendőket kezdetben tán nagyrészt kényszerítve s külső buzdítás és tanácsadás folytán cselekszik, de lassankint megszokják s értelmiségük és ügyismeretük növekedésével később önkényt és egyszerűetből, s autonomikus buzgóságból gyakorolják.

Így lehet és kell egy népet nem a holt for-

maságokban álló, hanem az életben jótékony valódi autonómiára nevelni.

Ez pedig a közoktatási ügyekben csak a jól szervezett s erélyesen végrehajtott iskolai felügyelet által érhető el. Es főleg ebben áll a népiskolák állami felügyeletének úgy kulturái, mint politikai nagy fontossága.

A legszigorúbb és leggyakoribb tanfelügyeletet is nem az igazi önkormányzat barátai, hanem csak azok ellenezhetik, kik autonómia alatt azt értik, hogy jogosítva legyenek a legrosszabb, legegésztelenebb iskolákat tartani, a legrosszabb oktatást adni, és az iskolák iránti kötelességeiket teljesen elhanyagolni.

A mi községeink még sokáig fognak az önkormányzati érettségnek és az öntevékenységnek azon fokára emelkedni, melyen Észak-Amerika községei már évtizedek óta állanak. És épen Amerika különféle államaiból hozhatnék fel legerősebb bizonyítékokat az állami tanfelügyelet szükségessége mellett. Legyen elég ezúttal a közoktatás terén is egyik legelőrehaladottabb államból, New-Yorkból említeni fel egy példát.

New-Yorkban a közoktatás emelkedése az 1812-ik évi törvénnyel kezdődött, midőn egy állami felügyelő állítatott valamennyi köziskola ügyeinek élére. De meglepően nagy haladás csak 1841-től következett be, midőn grófsági (azaz

kerületi) tanfelügyelők alkalmaztattak. Azonban a tanfelügyelők és a tanfelügyelői intézmény ellen rövid idő múlva ép oly támadásokat (s majdnem hasonló szólamokkal) intéztek, mint nálunk, elannyira, hogy 1847-ben a törvényhozás megszüntette ez intézményt. Erre azután a népoktatásnak megdöbentő hanyatlása következett be, melyet szerencsére az élet tüneményei s a tapasztalások iránt kitűnően fogékony és gyors tevékenységű amerikai nép nem soká nézett tétlenül. Nagy küzdelem tört ki, mely a haladó párt azon diadalával végződött, hogy a köziskolák ingyenesekké tettek, az iskolai költségek a kerületi adók megszüntetésével állami közadókból fedeztetek s a tanfelügyelőségek visszaállítottak. Ezen időtől fogva tesz közoktatásuk az európaiak által annyira bámult halndást.

Ez eseményről Amerika egyik köztiszteletben álló kitűnőséges depuri supeintendense Randall S. S. a többek között így ír Kingnek, a newjersey-i közokt. elnöknek:

„1841-től 1847-ig iskoláink a grófsági tanfelügyelők közvetlen ügyelete alatt voltak, s míg ez intézmény fennállt, elemi iskoláink rendkívüli haladást tettek. A törvény különféle rendeletei gyorsan és hathatósan végrehajtottak, az iskolák általában jól képesített mindkét nemű tanítókkal voltak ellátva, a tanítás lényegesen javult, a szülők s a közönség részvéte általában emelkedett, a

különféle alkerületekben (Towns) felmerült vilongások e hivatalnokok eszélyes közbevetésével kiegyenlítették és egy szerencsés felvirágzás elemei ez egész államban elváltak már hintve. Egyszer a törvényhozás egy rász órában meghallgatta lármáját e jótékony rendszer ellenzőinek, kik a közoktatás iránt roszérzelműekkel és közönyösekkel egyesülve, elijesztő sokaságú aláírásokkal kívánták e tanfelügyelőségek megszüntetését, a nélkül, hogy a másik oldalról ellenmozgalom által gátoltattak volna. Ettől fogva megkezdődött a hanyatlás. Mihelyt eloldatott azon kötelék, mely az államkormányt az egyes iskolakörökkel összekapcsolta, egészen lehetetlenné vált gyakorolni azon fölügyeletet, mely a törvényes rendszer hatékony működéséhez feltétlenül szükséges volt. Az egyes alkerületi tanfelügyelők (Townsuperintendents) egészen magukra voltak hagyatva, s elveszték a grófsági tanfelügyelők böcstanácsadásait és közreműködését. Mindegyik város természetesen csak tetszése szerint tett, a községi tisztviselők esetleges képessége és részvéte szerint, ezek pedig sokszor nem is akarták azt, mit a törvény parancsolólag rendelt. Az iskola java iránti részvét szembetűnőleg csökkent, és a törvénynek azon rendelete, hogy a szegényeknek a tandíj elengedendő, általánosan elhanyagoltattott a községi hatóságok által. Ez utóbbi baj annyira terjedt, hogy

az állami főtanfelügyelőnek vizsgálatot kell tartatni, mely azon szomorú tényt deríté ki, hogy évenként több mint 40 ezer szegény gyermek maradt iskolázatlanul csak a miatt, mert a községi hatóság megtagadta vagy elhanyagolta a törvény rendelete szerint való ingyen iskoláztatásukat. Ez alkalomból intézte az állami főtanfelügyelő a törvényhozáshoz azon sürgető kérelmet, hogy a népoktatás nyomorult állapotán gyors intézkedésekkel segítsen,“ stb.

A főtanfelügyelő ezen fellépése folytán indult meg azon küzdelem, mely végre a fentebb említettem szerencsés eredménnyel végződött.

Így van Amerikában a községi önkormányzat és teljes vallás szabadság arkádiájában. Hasonló tapasztalásokat sorolhatok fel az európai országokból is.

És miután azt hiszem, hogy más jól rendezett országok példái s tapasztalásai nyomósabb bizonyítékokul szolgálhatnak, mint okoskodásom minden érvei, ezért mielőtt tüzetesen hazai tanfelügyeletünkről szólnék, legyen szabad ez intézménynek egy pár művelt országban való szervezését röviden előadnom.

Készakarva nem szólóit a központosított Franciaországról s általában a hatalmas gazdag nagy államokról, minő p. o. Poroszország és Anglia (anyival inkább, mert ezekben a felügyelet újra rendezése épen napirenden van.) Szándékosan

oly államok tanfelügyelői intézményeit akarom ismertetni, melyekben teljes polgári, vallási és tanszabadság mellett az önkormányzat is nagy mértékben van kifejtve s melyek mint államok sem oly nagyok, hogy példájukat ne követhetnek, s e mellett tanügyi adminisztrációjuk a legjobban rendezettek közé tartozik. Ily államokképpen látogattam meg többek között Belgiumot, Hollandot, Badent és Bern kantont.

II.

Népiskolai tanfelügyelet Hollandban és Belgiumban.

A hajdani Németalföld e két szabad és jól rendezett államának körülbelül egyik legnagyobb előnye az, hogy bennük a közigazgatás minden ága ép oly kitűnően van szervezve, mint a gyakorlatban kezelve. A sajátos viszonyaikból folyó nehézségeket s intézményeiknek ezekből származott hézagosságait a közigazgatásnak és a minden közügyekre való felügyeletnek jól rendezettsége és jól kezelése részint elhárítja, részint érezhetlenné teszi.

Különösen tapasztalhatjuk ezt a népiskolai közoktatás terén, hol bár a tankötelezettséget máig sem sikerült törvényben kimondatniuk, s bár. törvényeik több tekintetben hézagosak, épen administratív erélyes tevékenységükkel, és a gondos felügyelettel sikerült elhárítaniuk azon bajokat, melyekre a törvények hiányai alkalmat adnának, s előidézniök meglepő haladást.

Általában az egész Németalföldön már századok óta nagy gonddal foglalkoztak az iskolai

felügyelet rendezésével, s e célra többféle érdekes intézményeket alkottak. Így állítottak már a középkorban rendes tanfelügyelőkül (mint a püspökök delegátusai), az úgynevezett ecollatre-ák vagy scolasticusok (kik magister scholae vagy caput scholae-nak is nevezettek.) Valamint az iskolák, úgy a reájuk való felügyelet is egyházi volt egész II. József uralkodásáig. A francia forradalom alatt Belgium a francia köztársasághoz csatoltatván, annak intézményei foganatosítottak itt is, s később Napoleon „egyeme” léptetett életbe. Hollandban pedig Van der Palm és Van der Ende fáradozásai folytán létrehozták 1806-ban azon népiskolai törvényt, mely a törvényhozásoknak e nemben egyik legkitünőbb terméke s mely az azóta tett módosításokkal ma is alapjául szolgál a hollandi közoktatás szervezetének.

Miután az 1815-iki bécsi congressus Belgiumot Hollanddal egy állammá egyesíté, a közoktatás Belgiumban hasonlóul az 1806-iki holland törvény szerint rendeztetett. Az 1831-iki forradalommal Belgium Hollandtól elszakadt ugyan, de daczára azon roppant ellenszenvnek, melylyel a felizgatott belga lakosság minden iránt viseltetett, a mi hollandi intézkedés volt, a közoktatási ügyek rendezésénél (s főleg a felügyeletet és igazgatást illetőleg) hosszas tanakodás és harcz után szükségesnek látták több módosítással megtar-

tani, vagyis alapul felvenni a hollandi intézmények nagy részét.

Ez alkalommal nem szólhatok részletesebben a két ország iskolai közigazgatásának a felügyeletének történetéről. Csupán a jelen állapot ismertetésére szorítkozom. Az elmondottakat is csak annak bizonyítékául kellett felemlítenem, hogy jelenlegi szervezetük nem *egy* miniszter kedvencz elméletének valósítása, melyet a törvényhozásban egy kedvező alkalommal keresztülvitt, hanem oly intézmény, melyet hosszas tapasztalás, többféle és sokszori kísérletek után az ellenszenvek daczára gyakorlati szükségből létesítettek.

Azonban még sem hagyhatok említetlenül trancia részről az 1806-diki törvény szerint rendezett németalföldi tanfelügyelet felett tett két nagytekintélyű nyilatkozatot.

1810—11-ben tanulmányozták Hollandban a népoktatást Cuvier és Noël, s 1811-ben a császári egyetem elé terjesztett hivatalos jelentésében *) a két tudós többek között így szól: „a németalföldi iskoláknak bámulatra méltó állapota három — bensőleg összetartozó s egymásra ható — alapon nyugszik, s ez: a *tanítók jóléte, a fél-*

*) Cuvier et Noël: Rapport sur les établissements d'instruction publique en Holland, au Conseil de l'université en octobre et novembre 1871.

ügyelők tevékeny örökődése, és a módszer folytonos tökéletesítése, Ha e három alap közül csak egyik is megingattatnék, a többi szinte azonnal megrendülne, és az egész szép épület csakhamar összeomlanék.“

Cousin Victor, a bölcész s a tanügyekben is kitűnőség, 1836-ban utazott Hollandba a közoktatás tanulmányozásáért. E tárgyról kiadott terjedelmes könyvében*) a népiskolai oktatás állapotáról egész elragadtatással szól és a nagy előhaladás okait keresvén, méltányolja a törvény több jótékony intézkedéseit, nagyon fontosnak tartja a tanítók jól díjazását is, de azt mondja, hogy a tapasztalt fényes eredmény nagyobb része nem ez által idéztetik elő. „A jól díjazott tanítók sem képesek — mondja — nagy dolgokat mívelni, ha az iskolai ügyek nincsenek kellően ellenőrizve és vezetve. Az iskolák fölé állított hatóságok képezik az egész elemi oktatásnak rúgeregjét (*ressort*). Ha a holland iskolaügyeket vizsgáljuk, látjuk, hogy minden innét (t. i. a hatóságoktól) indul ki, s minden itt végződik. Ha komolyan akarják a népnevelését, fontolják és tudják meg, hogy a nevelés minden idegszála aapn kormányzatban öszpontosul, melyet neki adnak. Ha e kormány gyenge és rosszul támo-

*) De l'instruction publique en Hollande. Paris 1837. Idézett kiadás 157. és 158. lapjain.

gatott, akkor a népoktatásnak nincs jövője; lehet, hogy múltó körülmények hatása folytán pillanatnyi fényre emelkedik az, de ismét csak hamar siralmas lankadságba fog hanyatlani. Ellenben adjanak a népoktatási ügyeknek élénk és tevékeny kormányt, e kormány szellemét kö-zölni fogja az egész gépezettel, s mozgékony-ságot és életet lehel abba. A porosz törvény is foglalozik az iskolai hatóságokkal, de a hol-landtörvénynek meg ez a sarkpontja. A hol-landtörvényben nem azt akarták, hogy a codi-ficationának valamely remekét, vagy az elemi ok-tatásnak egy tökéletes bölcsészeti rendszerét adják, hanem a sikerre vezető legrövidebb gya-korlati utat választották, mivel az elemi oktatás-ban minden a felügyeleten nyugszik, s épen azon felügyeleten, melyet a hollandi törvény rendel.“

Ekként szölt Cousin, midőn a holland szer-vezet és felügyelet harmincz éves működésének eredményét vizsgálta. A nagy gondolkozó állítá-sait nagyrészen bizonyítja a közoktatás tör-ténete Európa és Amerika minden országaiban, a mennyiben mindenütt tényekkel mutatható ki, hogy a népoktatás sikere ha nem is egészen, de legalább is felerésben a kormányzattól és a felügyeletről függ.

De szölok már a hollandi és belga iskolai fel-ügyelet jelen szervezetéről úgy, miként azt leg-közelebb tett utazásaimban megismertem.

1) A tanfelügyelet Hollandban.

Lássuk előbb Hollandot!

Holland európai területe 594 négyszög mértföld (32,841 kilometer), s lakossága 3.622,300 lélekből áll. Van 1129 község, és ezekben 3724 népiskola. E szerint Holland Magyar-Erdélyországnak (melynek a határörvidéken s Horvátországon kívül 4682 négyszög mértföld kiterjedése, 12,462 községe, 3710 pusztája és 13.219,350 lakosa van) körülbelül területre nézve $\frac{1}{8}$ -ad, lakosait illetőleg $\frac{1}{4}$ -ed, községei számát tekintve pedig $\frac{1}{11}$ -ed részét képezi.

Az egész ország tizenegy tartományra fit. i. Luxemburggal), s mindegyik tartomány ismét közigazgatási kerületekre van felosztva. Jelenleg összesen 94 ily kerület (district) van.

Mindegyik tartomány népiskolai ügyeinek vezetésére egy tartományi felügyelő (Inspecteur van het lager onderwys) van a király által ki-nevezve, s annak igazgatása alatt viszont mindegyik districtusban egy iskolai felvigyázó (Schoolopziher) működik. Jelenleg tehát összesen 11 tartományi tanfelügyelő, és ezek alatt 94 kerületi felvigyázó van alkalmazva,

Az egy-egy tartományi felügyelő és kerületi felvigyázó gondozására bízott tankerület nagyságát, községeinek s iskoláinak számát a következő adatok mutatják:

Tartomány	Területe, kilometer ben	Népes- ség	Közsé- gek száma	Iskolák száma	Isk. ke- rültek s felvigyá- zók	Egyfelvigyá- zó alatti isk. átlagos száma
1. Ész.-Brabant (legnagyobb tart.) (138 □ m. f.)	5128	436800	185	450	13	14 közs. 35 isk.
2. Gelderland . . .	5087	437800	116	490	10	12 " 49 "
3. Dél-Holland. . .	2991	703200	193	539	11	17 " 49 "
4. Észak-Holland.	2730	590500	134	544	12	11 " 45 "
5. Zeeland	1763	179500	112	180	6	19 " 30 "
6. Utrecht	1385	176200	72	173	5	14 " 35 "
7. Friesland	3275	300900	43	408	9	5 " 45 "
8. Over-Yssel.	3322	259300	61	280	8	8 " 35 "
9. Grönningen	2292	232300	57	267	7	8 " 38 "
10. Drenthe	2663	180300	33	161	5	7 " 32 "
11. Luxemburg	2205	227600	125	232	8	16 " 29 "

Megjegyzendő, hogy a districtusok kikerekítésénél egyrészt a községek egymástóli távolsága, s másrészt az egy-egy községben levő iskolák létszáma volt határozó. így p. o. Drentheben egy districtus 532 négyszög kilométer és csak 32 iskola van benne, míg Észak-Hollandban egy districtus csak 227 négyszög kilométer, mert 45 iskolát kell benne látogatnia. Továbbá egy felvigyázó alatt p. o. Zeelandban átlag 19 község van, mert ezek kicsinyek, úgy, hogy átlag 30 iskola van egy kerületben, míg Frieslandban átlag csak 5 község képez egy districtust, de ezek oly nagyok, hogy 45 iskolája van egy felvigyázónak.

A fentebbi kimutatás szerint átlag egy felvigyázó alatt 8—14 község és 35—40 iskola van. Negyven iskolánál csak ott lehet több egy felvigyázó alatt, a hol egyetlen községben vannak az iskolák (p. o. Haagában 52) vagy a vasúton pár percnyire vannak egymástól. A tartományi tanfelügyelők gondozása alatt pedig átlag 70—102 község, 280—400 iskola van.

A mennyiben némely tartományban felette sok, p. o. 400—450—540 iskola is van már, ott a nehézségen egyelőre az által segítenek, hogy a tartományi administratív hatóság nagyobb mérvben avatkozik be s nyújt segédkezet.

Az alkalmazandó egyének képességét illetőleg míg Belgiumban legfőképen a paedagogiai

képzettséget tekintik, Hollandban nagyobb súlyt helyeznek az adminisztratív képességre és társadalmi ügyességre, s ezért itt ritkábban neveznek ki tanfelügyelőket a tanítók s tanárok közül. Azonban arra szinte mindig tekintettel vannak, hogy az illető a tanügyhöz is értő s azzal foglalkozó egyén legyen. Így p. o. szerencsém van ismeretségben lenni egy Holland tartományi tanfelügyelővel, ki előbb a hadseregnél őrnagy, de korábban meg egy katonai növelde igazgatója volt.

A tartományi tanfelügyelők fizetése kerületeik nagysága szerint 2000—2300—2500 hollandi forint és 100—200 frt irodaköltség. Ezenfelül elvégzett utazásaikra, megállapított tarifa szerint útiköltséget és nap-, sőt óradíjat kapnak.

A kerületi felvigyázóságok nem önálló hivatalok, hanem inkább tiszteletbeli állások, s ezért rendes fizetés helyett mindegyiknek 400 forint tiszteletdíj adatik iroda- s útiköltségei fejében. Ily felvigyázókul tudományosan művelt s egyzersmind a tanügy iránt buzgólkodó egyének neveztetnek ki rendszeren a bírák, ügyvédek s tanárok közül.

A jogokat és kötelességeket illetőleg a tartományi tanfelügyelők meglehetősen önállósággal működnek. — Általános feladatukul van kitézve: az iskolai törvény végrehajtására felügyelni

s illetőleg azt a felvigyázók segélyével eszközölni. E végre, ha valamely község vagy iskolai hatóság a törvény rendeleteit elhanyagolja, akkor azt a körülmények szerint figyelmezteti, s utasítja, vagy neki rendeletet ad. Ha ez nem használ, akkor közvetlenül igénybe veszi a tartomány közigazgatási hatóságának segélyét, vagy *szükség esetén a minisztériumhoz* is fordul, de ez utolsó csak nagyobb fontosságú ügyekben és azon ritka esetekben történik, ha a tartományi hatóság nem adja gyorsan a kért végrehajtó segélyt. Továbbá: *szóbeli pert indít az iskolai törvény minden megsértője vagy elmulasztója ellen.* Joga van bárminemű iskolába bármely pillanatban belépni, s ott a tanítók pénzbírság és fogságbeli büntetés terhe alatt kötelesek az oktatást illető minden kérdéseire felelni, s minden kívánt adatot kiszolgáltatni. — Öt iskolai felvigyázóból alakít saját elnöklete alatt egy bizottságot, mely előtt évenként kétszer tartanak a tanítójelöltek képesítő vizsgái. Évenként mind a felvigyázók, mind a községi hatóságok beszolgáltatnak hozzá az oktatásügyet s iskolai állapotokat illető minden közleményeket és kimutatásokat, s ezekből és saját tapasztalataiból véleményes jelentést és javaslatokat terjeszt mind a minisztériumhoz, mint a tartományhoz. Köteles tartományát évenként, a mennyire lehet, egészen beutazni s minden iskolát meglátogatni. — A

király engedélye nélkül semmi mellékhivatalt sem vállalhat. A. tanfelügyelőknek adott ezen nagyobb mérvű önállóság és hatáskör által egyfelől igen gyorsítva van az ügyek haladása, s másfelől nagy mértékben el van kerülve a tömérdek bureaukraticus irkálás.

A districtualis felvigyázók eszközlik a tartományi felügyelők vezetése alatt az iskolák közvetlen felügyeletét s a törvény végrehajtását. Kötelesek évenként legalább kétszer minden iskolájukat meglátogatni, a tanítás menetét észlelni, mindegyik iskolában vizsgát tartani, s ezek folytán a tanítók szorgalmát s képességét megítélni. A községi hatóságokkal közvetlenebbül érintkeznek, mint a tartományi tanfelügyelő. Az *iskolai helyiséget, ha az kicsiny vagy egészségtelen, bezáratják*. Évenként jelentést terjesztenek a tartományi tanfelügyelőkhöz, s annak egy másolatát a tartományhoz (Provincial-Staaten) nyújtják be.

E néhány pontból is láthatjuk, hogy a practikus hollandoknál az alsófokú iskolafelvigyázóknak nagyobb hatáskörük van, mint a mi megyei első tanfelügyelőinknek.

Az említett tanfelügyelőkön kívül mindegyik községben van egy, a községi hatóság által kinevezett iskolai bizottság (mely 3000-nél kevesebb lakosú községben rendszeren a polgármester elnöklete alatt 2—3 tanácsnokból áll), mely évenként legalább kétszer a községben levő vala-

mennyi iskolát megvizsgál s jelentest tesz a községi hatósághoz.

A tanítóképezdek nem a tanfelügyelők, hanem közvetlenül a minisztérium alatt állanak. Azonban ez több tekintetben czélszerűtlennek látszik, s valószínűleg meg is fog változtatni.

2) *A tanfelügyelet Belgiumban.*

Lássuk most a belgiumi tanfelügyeletet Tudjuk, hogy több évi vajúadás és küzdelem után 1842-ben alkottatott meg a belga népiskolai törvény, mely a felügyeletet illetőleg a hollandi rendszert alapjaiban megtartá, de több oldalai-ban nevezetesen módosítá, még pedig úgy, hogy némely tekintetben tökéletesíté, míg más tekintetekben a viszonyoknak áldozatot hozott.

A két rendszer között a következő nevezetesebb különbségeket emelhetem ki: először azt, hogy Belgiumban az állami felügyelet mellett s azon kívül még egyházi felügyelet is van szervezve valamennyi népiskola fölé, majdnem ugyanannyi tanfelügyelővel, mint a világi; másodsor azt, — mi már haladás — hogy itt az alsó fokú, úgynevezett cantonal felügyelő-ségek is önálló hivatalok, s így ezek tisztviselői szinte összes idejüket s erejüket az iskolák ügyeinek szentelhetik; 3-szor, hogy a leányok női munkákra tanításához külön női tanfelügyelők is alkalmazvák, s végre 4-szer azt, hogy a képez-

dék és a szaknépiskolák fölött külön felügyelők örködnek.

Lássuk a világi felügyeletet.

A 436 négyszög mértföldnyi Belgium 9 tartományból áll, 2538 községgel (melyből 86 város) és 4.961,644 lakossal. A tartományok között legkiterjedtebb Luxemburg $80\frac{1}{2}$ □ mértf., azután Hennegau: $67\frac{3}{4}$ □ mértföld; a többi 44—59 □ mértföld között változik. A tartományok hasonlóul közigazgatási kerületekre osztvák, melyeket cantonoknak neveznek.

Az elemi népiskolák és óvodák feletti örködésre minden tartományba egy tanfelügyelő van a király által kinevezve, kinek vezetése alatt a cantonokban a tartományi tanács állandó bizottságának ajánlatára a kormány által kinevezett cantonális felügyelők működnek.

Kezdetben a 222 cantonban 109 cantonális felügyelő alkalmaztatott cantonnoként 400 frank tiszteletdíjjal^ 200 frank útiköltséggel. Azonban azt tapasztalták, hogy ha ezek nem önálló hivatalok, hanem csak tiszteletbeli megbízások, mint Hollandban: akkor a legtöbb ember e tanügyi teendőit csak mellékfoglalkozásnak tekinti, s teszi, ha mikor ráér. Ezért szükségesnek látták ez állomásokat önálló hivatalokká rendszeresíteni s több cantonokat egyazon felügyelő alá össze foglalni mindaddig, míg annak fizetése, az állam által adandó pótlékkal legalább 2400 frankra

emelkedik. Azonban így is 6 □ mértföldnél nagyobb területet nem szabad egy altanfelügyelőnek gondoznia.

Ekként van jelenleg Belgiumban 9 tartományi, és 54 *) cantonal is felügyelő.

A tartományi felügyelők fizetése 1842-ben 3000 frankban állapított meg, de 1863-ban 4500 frankra emeltetett. Hasonlóul a kezdetben 1000 frank irodaköltségük 1856-ban 2 ezer frankra emeltettek. 1869 óta pedig öt éves szolgálat után 500, tíz éves szolgálat után 1000 frank fizetés-javítást is rendelt a törvényhozás, úgy, hogy jelenleg az elsőrendű fizetés (irodaköltségen kívül) 6000 frank. Ezenfelül utazásaikban útiköltségük mértföldenkint vasúton 1, kocsin 2 frank, s 12 frank napidíj. (Azonban ha éjszakára még az nap hazatér, a napi díjnak csak felét: 6 frankot számíthat fel.) Az útiköltségek az e célra készült hivatalos dictionnaireben kijelölt vonalak szerint számíttatnak.

A cantonalis felügyelők fizetése a canionok cumulatiója által s a pótlékkal 2400—3000 frank s az útiköltség.

*) Lébon (Leon) úr „Kepertoire“ de L'enseignement populaire en Belgique“ czimű nagyérdekű munkája, I. köt. 281. lapján 51-et mond; de én utazásomban 54-et találtam, u. m. Antwerpenben 6, Brabantban 7, Nyugat-Flandriában 6, Kelet-Flandriában 8, Hennegauban 9; Lüttichben 7, Limbourgban 3, Luxemburgban 5, Namurban 3-at.

A cantonalis felügyelők csupán 3 évre neveztetnek ki, s ennek azon káros következését tapasztalják, hogy állásukat nem érezvén elég biztosnak, s megmaradásukhoz még a tartomány ajánlata is szükséges levén, közülök sokan nem mernek elég határozottan és függetlenül működni.

Tanfelügyelőkül majdnem kivétel nélkül pædagogiai képzettségű iskolai szakemberek alkalmaztatnak. Gyakran a magukat kitüntetett, s főleg a canton-conferentiákon alkalmasul megismertetett népiskolai tanítók választatnak cantonál-felügyelőkké, s azután tartományi felügyelőkké is léptettethetnek elő. A jelenlegi 55. cantonalis felügyelő között, s van, ki népiskolai tanítóból neveztetni ki.

Az említett több rendbeli tanfelügyelőkön kívül hasonlóul az elemi iskolákhoz van alkalmazva összesen 13 női felügyelő (directrices) a leányok nevelésére, s különösen a női munkák s gazdasági ismeretek tanítására való felügyelet végett. E női felügyelők valamennyien egyzersmind a tanítónőképezdéknél alkalmazott tanítónők. Felügyelői teendőikért nincs külön megállapított fizetésük, hanem iskola-látogatásukra úti költségükön felül munkájukhoz mért méltányos napi díjakat (indemnité de leur séjour) kapnak.

Hasonló feladattal van alkalmazva a tanítónőképezdek látogatására egy tanfelügyelő, ki nek a felügyelet gyakorlásán kívül semmi egyéb teendője nincs, s útiköltségein és napidíjain felül két ezer frank rendszeresített fizetése van. Megjegyzendő, hogy még eddig maga az állam egy tanítónőképezdet sem tart (most akarnak állítani), hanem a magánosok, társulatok s pár helyen püspökök által fentartott összesen 15 e nemű különféle intézetek majd mindegyikét segíyezi.

A tanítóképezdeknek ismét külön felügyelőjük van. A felügyelők között majdnem ez a legfontosabb tisztviselő, s alább elsorolandó teendőiből látandjuk, hogy az oktatás fejlesztésére nagy befolyást gyakorol. E tisztséget sok évek óta Van Hasselt úr viseli, Belgium egyik legnagyobb eruditiójú férfia, ki a közoktatás körében való rendkívüli ismerethalmazával s hozzá kitűnő szívességével nemcsak meglepett, de annyira lekötött, hogy egy-egy félórára szánt látogatásom rendszeren félnapig tartott. A képezdei felügyelő fizetése az utóbbi emelések által hét ezer frank, útiköltségei és napdíjai pedig a tartományi tanfelügyelőkével egyenlőn fizettetik.

Végre a népoktatási szakiskoláknak (écoles d'apprentissage) s különösen a vászonszövés gyakorlati műhely-iskoláinak (hova már 6 éves

fiúk bevétnek) különleges tanfelügyelői vannak, tudomásom szerint 4, s közülök kettőnek az állomása egészen önnálló hivatal.

Meg kell jegyezmem, hogy a népoktatásnak egyik legfontosabb köre, a magyar törvényben rendelt felső népiskoláknak majdnem egészen megfelelő úgynevezett középiskolák (écoles moyens[^] melyek a belga iskolák között legkifejlettebbek, nem az elősorolt tanfelügyelőknek, hanem a középtanodai tanfelügyelőknek hatáskörébe tartoznak. E sajátságos jelenségnek a helyi viszonyokból s pártállásokból származó okát csak személyes érintkezésekből tudhattam meg. Korábban, míg ez intézetek kevés számmal voltak s felső népiskoláknak neveztettek, a képezdei felügyelő gondozása alatt állottak, de mint a népiskolákhoz tartozók, az egyházi felügyeletnek szintén alá voltak vetve. A törvényhozás és kormány tapasztalván ezen iskoláknak a polgári életre ható roppant fontosságát, az akkor többségben lévő liberális párt ezek et tetemes államszegélyyel *) mintegy 60-ra szaporította, mind-egyikhez előkészítőül egy-egy elemi iskolát is kapcsolt, és őket ezen elemi iskolákkal együtt a középtanodai hatóság alá helyezte, a hol a népiskolákra jogosított egyházi felügyelet alól ki vannak véve.

*) Jelenleg- 50-nek ad a kormány egyenkint legkevesebb 4000 frank évi segélyt.

E szerint a fentebb elsorolt népoktatási tanfelügyelők gondozása alá tartoznak: 1. mindenmű köz- és magán-elemi iskolák, (kivéven a felső népiskolák előkészítő 4 osztályú iskoláit), melyek valamely községi vagy állami segélyt nyernek, vagy köziskolát pótolnak; 2. a felnőttek tanfolyamai; 3. az óvodák és gyermekkertek; 4. a fogházi iskolák; 5. a munkás-iskolák (E. d'apprentissage) 5 6. az árvaházak s koldusiskolák; s 7. a képezdek. Mindezen intézetek világi felügyeletével foglalkozik 9 tartományi, 54 cantonalis, 4 különleges, 1 képezdei tanfelügyelő és 1 képezdei s 13 elemi tanfelügyelő.

Ezekon kívül van a 11 athenaeum, s általában a középtanodák számára egy fő- és két altanfelügyelő. Ez utolsók közül egyik a humanistikus, másik a reálirányú oktatásra felügyeléssel foglalkozik.

Azonban daczára annak, hogy a felügyelő személyzet létszáma az ország területéhez mérten ily tekintélyes, a sajtó nem szűnik meg sürgetni a szaporítást, és a kormány legutóbb a törvényhozás elé terjesztett, s a múlt october hóban kiadott „Rapport triennial“-jában kénytelen volt ismételve kijelenteni, hogy a tartományi tanfelügyelőknek immár lehetetlenné vált feladatukat a kormány kívánalmai szerint betölteni, iskoláik sokasága s munkával túlhalmozottságuk miatt. A kormány kénytelen volt meggyő-

zódni arról, hogy a tartományi tanfelügyelők nagy része, bármily buzgósággal iparkodjék egyéb szükséges teendői mellett nem évenként, mint a törvény kívánja, de három év alatt is alig képes kerülete minden iskoláit egyszer meglátogatni s kellően megvizsgálni. A kormányjelentése szerint összesen 1867-ben 1509, 1868-ban 1491, 1869-ben 1581 iskolát, tehát a létezőknek felét sem voltak képesek a tartományi felügyelők meglátogatni. Egy felügyelő minden erőfeszítése mellett és a Belgiumban soha semmi időjárással sem akadályozott közlekedés daczára sem bír évenként 175 iskolánál többet megvizsgálni. E mellett fizetésüknek teendőjük szaporodásához mért növelését kívánja a sajtó és kormány. A tartományi felügyelők létszámának elégtelenségéből származó bajokat eddigelé a kisegítők s különösen cantonalis felügyelők tették elviselhetővé. De már ez utolsók munkája is annyira túlhalmozódott, miként a kormány raportjában kijelenti, hogy kénytelen cantonaikat kevesbíteni és létszámukat növelni.

Így beszélnek a rendezett viszonyok között élő Belgiumban, hol a tartományok kormányzói is egyik fő feladatuknak tartják a népoktatás előmozdítását, s minden közgyűlésen hosszú beszédekben adnak számot e téren kifejtett tevékenységükről. Mi pedig nagy követelésekkel és

nagy panaszokkal lépünk fel azon magyar tanfelügyelők ellen, kik magukra hagyatva és a lehető minimumra redukált hatáskörrel 150—200 négyszeg mértföldön, 300—400 községet, s 5 — 600 iskolát nemcsak meglátogatni, hanem nagyrészen iskolákat állítani és a tanügyet kerületükben szervezni kénytelenek.

A tanfelügyelők főbb teendőit röviden a következőkben foglalhatom össze:

1. A cantonalis felügyelők kötelesek évenként legalább kétszer megvizsgálni a cantonaikban levő minden oly iskolát, mely az állami felügyeletnek alá van vetve: az iskolákban a törvény és kormányrendeletek végrehajtását eszközölni, arra felügyelni s a tanítás menetét ellenőrizni. Továbbá a községekkel és tanítókkal közvetlenül érintkeznek; a statisztikai adatokat összegyűjtik s a tart. felügyelőnek beszolgáltatják; a tartományi felügyelővel mint főnökükkel érintkeznek, s annak utasításai szerint járnak el. Végre legalább minden négy hónapban egyszer conferentiára gyűjtik össze a cantonjukban levő s felügyeletük alatt álló valamennyi tanítót.

E conferentiákon (melyekben a magántanítók is részt vehetnek, a többiek pedig kötelesek megjelenni) tanácskoznak mind arról, mi az elemi oktatás és tanügy haladását eszközölheti, külö-

nősen a tanítás módszerét, és a használatban levő tankönyveket tárgyalják, stb.

2. A tartományi tanfelügyelők évenként legalább egyszer minden iskolájukat tartoznának meglátogatni. Részintt közvetlen működésükkel, részint az alájuk rendelt cant. felügyelők által örködnek a törvény és kormány rendeleteinek érvényesítése fölött, s azt, valamint általában a tanügy előmozdítását eszközlik. Ők egyáltalán végrehajtó közegek.

Valamennyi tartományi tanfelügyelő évenként összejő Brüsszelbe, s így alkotják a „központi bizottságot“ (commission central), melynek kívülök még a képezdei felügyelő is tagja. E központi bizottság azon testület, mely nálunk a közoktatásügyi tanácsban szándékoltatik életbe léptetni. (Az úgynevezett belga Conseille de perfectionnement csak a közép és — egy külön testületben — a főtanodákra van. A népoktatásra nincs más mint e k. bizottság). E központi bizottság feladata: a népoktatási állapotok statistikai kimutatását elkészíteni (e célra mind egyik felügyelő tartozik kerületéről részletesen kidolgozott kimutatásokat s véleményes jelentést terjeszteni a bizottság elé), a népoktatás állapotáról s előmozdításáról tanácskozni, ez iránt a kormánynál javaslatokat tenni; a tanfelügyelők további teendőit illetőleg közös egyetértést állapítani meg; a használatban levő tankönyve-

ket megvitatni s újakat elfogadni. Ez utolsó pont-ra az eljárás az, hogy minden új felveendő tan-könyv megküldetik valamennyi tartományi tan-felügyelőnek, s azok kötelesek indokolt bírála-tot küldeni róla a képezdei tanfelügyelőhöz, ki mindezen bírálatokat véleményesen saját bírá-latával együtt a központi bizottság elé terjeszti, ez- azután a dolgot tárgyalja és határoz, de íté-letét tartozik indokolni.

A központi bizottság egyik nevezetes joga az, hogy csupán ő jogosíthat valamely tanítóságra alkalmazhatóul oly egyént, ki nem okleveles ta-nító, de képességének kiváló bizonyítékait adta.

Ezenfelül a felügyelők még más bizottságok-ban és különösen vizsgáknál is működnek. Mind-ezen bizottságok néha hónapokig elfoglalják őket. Végül kötelesek a tanítóknak fenébb em-iített cantonalis összejövetelei közül évenkint legalább egyen elnökölni. A múlt 3 éves cyclus-ban a cant, felügyelők összesen 1839 ily conie-rentiát tartottak a tanítókkal, s ezek között 428-on elnököltek a tartományi felügyelők.

A kormánynyali levelezésük oly természe-tes, hogy szólnom sem kell róla.

3. A képezdei felügyelő vezeti a tanítók képe-sítő vizsgáit, s a népiskolai tantervek és mód-szerek tanulmányozása valamint azok tárgyában javaslatok tétele is az ő kiváló feladata.

Az 1834-diki törvény a rendes közigazgatási

hatóságokon kívül rendelt községi és kerületi iskolatanácsokat, de melyeket az 1842-diki törvényhozás megszüntetett, mivel mint Franciaországban, úgy Belgiumban is semmit sem tettek. „Ces comités n'ont rien fait, et cela devait être, parce qu'un comité délibère, mais n'agit pas.“ (E bizottságok semmit sem tettek, s ennek így is kellett lennie, mivel egy bizottság csak határoz, de nem cselekszik) monda előterjesztésében a törvényhozás központi bizottságának előadója. Az iskolatanácsok helyett a tanfelügyelők s a községi és tartományi administratív hatóságok kezelik a tanügyet; és ez utolsók általunk valóban irigyelhető erélylyel támogatják a tanfelügyelőket.

Az egyházi felügyelet hasonlóul kétfokú, t. i. cantonalis és püspöki. A katolika egyház körülbelül 50 cantonalis és annyi püspöki felügyelőt tart a hány dioecesis van. A cantonalis felügyelőket kizárólag az egyház fizeti, de a püspökiek díjazásához az állam is járul.

Ez egyházi felügyelők joga és feladata volna, kizárólag a vallási oktatásra vigyázni. Minthogy azonban a törvényben ki van mondva, hogy a népiskolai oktatásnak egyik alapja a vallásos nevelés; és minthogy a vallástant ugyanaz a tanító tanítja, ki a többi tantárgyakat: ezen két jogcímen az egyházi felügyelők gyakran

kifogást tesznek a tanító személye, vagy általános tanítási módja, avagy a többi tankönyvek ellen is, mondván p. o., hogy ezen természet-tani kézi könyv, vagy ezen tanítási módszer sérti az általános vallásos nevelési irányt. — E miatt néha a különben igen jó tanítók sem maradhatnak helyükön. — Ily beavatkozások miatt gyakran kellemetlen collisiók fejlenek ki. És ez volt egyik fő oka annak is, hogy a felső népiskolákat a középtanodai hatóságok alá helyezték.

IV.

A népiskolai felügyelet Badenben.

A badeni nagyhercegségben a tanügy köz-igazgatását újabban 1862-és 1864-ben kormányrendelettel, s különösen 1868-ban a martius 8-diki törvénnyel rendezték újra.

1862. augusztusban kiadott királyi rendelettel állított fel az összes tanügyek központi hatóságául az „iskolai főtanács“ (Oberschulrath), a belügyministeriumnak közvetlenül alárendeltetve. És ezen főtanács kezeibe adattak mindazon iskolai ügyek, melyeket előbb a kath. és prot. főegyháztanácsok, az izrealita főtanács, az állami Oberstudienrath, és az u. n. Oberschulkonferenz kezeltek, s egyszersmind ez utóbbi hatóságok mégis szüntettettek. — Az említett főtanács gyakorolja jelenben is a legfőbb intézkedési és felügyeleti jogokat.

Az 1868-diki törvény (14—21. §.) a népiskolák legalsó és középfokú felügyeletét hasonlóul kiveszi az egyházak kezéből (kik által az elébb kizárólag gyakoroltatott) és községi s állami testületekre és hivatalnokokra bizza.

A népiskolák legalsó fokú intézkedő s felügyelő hatóságaiul községi iskolatanácsok alakítottak, melyeknek a polgármester (vagy ha több helység képez egy iskolaközséget, a polgármesterek) s mindegyik iskola első tanítója szintén tagjai, és csak kivételes esetekben menthetők fel saját kérelmükre.

A középfokú népiskolai felügyeletre az állam 12 közigazgatási kerületét (Kreis) a törvény 11 tankerületre osztja, és 11 tanfelügyelőt rendel. Azonban a kormánynál azon szóbeli értesítést nyertem, hogy a teendők halmozottsága miatt jelenleg már 12 tanfelügyelő van, s még e mellett a legnagyobb kerületnek, Freyburgnak egy része a szomszéd kisebb kerületekhez, Villingenhez csatoltatott.

Az egész herczegség kiterjedése 278 négyszög mérföld, 1.369,291 lakossal, 1583 községgel és 38 coloniával (vagy tanyával). Az utolsó összeírás szerint, s még 1868-ban is összesen 1823 elemi, vagyis népiskola volt; létszámuk azóta kevéssel szaporodott, inkább a létezők bővítettek.

Egy kerületi tanfelügyelő gondjai alatt a közép nagyságú kerületekben 20 — 29 négyszög mérföldnyi *) területen 94—100 község és

*) A kerületek nagyságát nehéz levén átlagosan kifejezni, egyenként ide jegyzem: Constanz 38, Villingen 19;

150—160 iskola s mintegy 260 tanító van. (Kivételt képez Freyburg, — melyben 181 község van — s még egy pár kerület).

A kerületi tanfelügyelők rendes díjazása két részből, u. m. fizetésből (Besoldung) és munkadíjból (Functionsgeld) áll. — A nyugdíjazásnál csupán a fizetés menyisége számíttatik alapul. Kineveztetésük után kezdetben (főleg fiatal emberek) 1200—1400 forintfizetést és 2-300 frt. munkadíjat kapnak, mely utóbbi lassankint és az illetőnek szorgalma szerint fizetéssé változtattatik át. — Egyébiránt a véglegesen rendszerezített fizetések legkevesebb 1400-ból állnak, s a kerületek nagysága szerint 2000 forintig változnak. (A nagyobb rész 1800 ftos). Ezenfelül 300 forint irodaköltség, utazásuk alatt 5 forint napidíj, és az útiköltség megtérítése.

E tanfelügyelői állomásokra népiskolai tanítók ritkán, de mindig szakértő emberek, s többnyire tudományosan képzett tanárok alkalmaztatnak.

A szakértés náluk annyival szükségesebb, mert tanfelügyelőik első és főfeladatául tűzik ki magának a népiskolai oktatásnak paedagogiai vezetését, és tanácsaik, utasításaik s buzdításaik

Waldshut 22, Freyburg 39, Lörrach 17, Offenburg 29, Baden 19, Karlsruhe 27, Mannheim 8, Heidelberg 17, Mosbach 39 négyszög m. f., és mindegyiknél valami töredék.

által emelését. A sajátképi közigazgatási teendők pedig annyiban mintegy másodrendűekké váltak, a mennyiben részint már jó rendben vannak s a kész kerék vágásban haladnak az iskola ügyek, részint pedig ha a tanfelügyelő valahol e nemű hiányokat tapasztal csak a községi, vagy járásbeli és kerületi hatóságokat kell figyelmeztetnie s azok kötelesek is, a bajon azonnal végrehajtó hatalommal segíteni.

Egyébiránt Badenben is oly önálló hatáskörrel vannak a ker. tanfelügyelők felruházva, hogy csak a legfontosabb s ritkább esetekben kénytelenek a kormányhoz fordulni úgy, hogy saját belátásuk szerint nem intézkedhetnének a törvény s általános utasításuk értelmében.

A kormány szívességéből Karlsruheban velem közlött utasítások szerint, a kerületi tanfelügyelők főbb teendői a következőkben vannak kiszabva.

A kerületi tanfelügyelők a gondozásuk alá redelt kerületekben a középfokú felügyeletet gyakorolják a népiskolák — és a magánosok s testül ettek által fentartott mindazon nevelő- és tanintézetek felett, melyek lényegükben a népiskola céljának akarnak megfelelni, Általános feladatuk az, hogy kerületük népiskoláit a rendelkezésükre álló erőkkel és eszközökkel lehetőleg gyámotítsák és emeljék és oda működjenek, hogy azok kitűzőit céljuknak megfeleljenek. — E végre:

1. vigyáznak a népiskolai törvények és kormány-rendeletek pontos megtartására és végrehajtására. Azon tapasztalt bajokat *melyeken önmaguk vagy a közigazgatási járúhatóságok segítségével néni segíthetnek*, a kormánynak tudomására juttatják.

2. Felügyelnek a tanítók maga viseletére, és működésére. A kötelességüket elhanyagoló vagy magukat hivatalukhoz illetlenül viselő tanítókat figyelmeztethetik, inthetik, megdorgálhatják és 5 forintig terjedő bírsaggal büntethetik. Ez utolsó esetben a kormánynak is jelentést tesznek.

Súlyosabb vétségek alkalmával, vagy oly esetekben, melyek hivatalfegyelmi (Dinst polizeiliche) vizsgálatot igényjelenek, jelentést és javaslatot terjesztenek a felsőbb iskolai hatósághoz a szükséges intézkedések iránt. A fegyelmi tárgyalásokban a kerületi iskola tanácsnál (Bezirksschulrath) is részt vesznek s illetőleg azokat vezetik. — (Mindegyik tankerületben a mi megyei iskolatanácsunkhoz hasonló testület van. De ezeken kívül kisebb járási tanácsok*) is segídeknek a, tanfelügyelőnek.)

*) Mindegyik közigazgatási kerület (Kreis) ismét járá sokra (bezirk) oszlik, és mindegyik ily járásban egy járási tanács van, mint igazgatási hatóság. Ennek az iskola ügyekre is kiterjedő fontosaid) teendői következők: 1. határoz a községi iskolatanácsban tett és megtámadott vá választások érvénye tellett; — 2. a községi nem iskolai

3. Az iskolákat lehetőleg gyakran látogatják, s azokban úgy a külső berendezést, s felszerelést mint az oktatást ellenőrzik, s illetőleg tanácsaikkal s utasításaikkal vezetik. Az illetők által a szükséges teendőket eszközöltetik.

4. A kormány-rendeleteit végrehajtják, s végre hajtják.

Az iskolai főtanács valamennyi ker. tanfelügyelőt évenként legalább egyszer értekezletre hívja össze.

Egy másik, még 1864. deczemberben csupán kéziratban kiadott s ma is alapul tekintett utasításban, azon irányadó alapelvek és legfőbb szempontok jelöltetnek ki, melyek által a tanfelügyelőknek általában vezéreltetniök kell. — Ebben legfőbb feladatukul az oktatás paedagogiai fejlesztése, és a tanügy iránti tetteges érdeklődésnek a lakosság minden szíveiben való élesz-

tanácsok határozatai ellen tett k fogásokban, 3. valamely más iskolához csatolt község, vagy falurész anyagi hozzájárulásának megállapítása és 4, a tanítók s tanítónők fizetésének megállapítása felett ítélt; — 5. meghatározza, vagy jóváhagyja az iskolaépületek helyet és tervét. Végre a községi iskolai hatóságok között fölmerült véleménykülönbség esetében határoz új iskolák felállításának szükségese-, s a tandíjjak mennyisége felett. Némely fegyelmi ügyekben ítélt. E járási tanácsokon kívül még a járási hivatoknak is nevezetes teendőik vannak az iskolaügyekben.

tése, az előítéleteknek (különösen a felekezeteknél s lelkészeknél) eloszlatása, és a buzdítás tűzetik ki. E célból a kormány nem csak azt várja meg a tanfelügyelőktől, hogy hivatalos teendőiket szabályszerűen s pontosan teljesítsék, hanem különösen megkívánja azt is, hogy a paedagogiat s általában az oktatást tanulmányozzák, hogy magukat folytonosan tökéletesítsék, és etekintetben haladásuknak tetteg bizonyosságait adják.

Innét a tanfelügyelőknek jó- vagy roszvoltát, s érdemesültséget egyáltalán nem csupán az általuk évenként tett iskolalátogatásoknak vagy hivatalos irataiknak számához képest, — és nem is csak kimért teendőiknek pontos elvégzése, vagy a hivatalos formák jól betanult megtartása szerint ítéli meg a kormány; hanem ezek mellett és főleg azon haladás szerint, a mit iskoláikban az oktatás, paedagogiai ügyes vezetésük, helyes tanácsaik, utasításaik, s keresztülvit javításaik folytán tett, és szakértelműségünk emelkedésének azon mérve szerint, melynek az évi nagy értekezleteken jeleit adják.

Az ismertetett állami felügyeleten kívül az illető egyházak is neveznek ki egyéneket, kik tisztán és kizárólag saját híveik vallási oktatására ügyelnek fel, s a vallástanból vizsgákat tartatnak. A vizsga idejéről eleve értesítik az államkerületi tanfelügyelőjét, ki azután annak meg-

tartása iránt intézkedik a tanítóknál s községi iskola hatóságánál.

Az egyházi főhatóságoknak a népiskolákban vallásoktatásra vonatkozó bármely intézkedései az iskola főtanácsal (azaz a kormányval) előlegesen közlendők, és csak a kormány által kihirdetve érvényesülhetnek. Ha azonban bármelyik egyházi főhatóságnak a vallásos oktatásra vonatkozó rendelete olyat tartalmaz, mely ellentétben áll az általános oktatás szervezetével, akkor a kormány az illető főhatósággal értekezve előbb kiegyenlíti az ügyet, s csak azontúl enged meg az egyházi rendelet foganatosítását.

V.

Népiskolai felügyelet Bernben.

A svájczai kantonok között csupán Bernben van a magyarországihoz hasonló tanfelügyelői intézmény. A többi kantonokban már a terület kicsinysége is lehetővé, sőt szükségessé teszi a felügyeletnek más módon gyakorlását. Így p. o. Zürichben a 31 négy szeg mértföldnyi kanton 11 kerületre van felosztva, s mindegyikben a tanügyek élén egy 9—13 tagú iskolabizottság (Bezirksschulpflege) áll. Ezen iskolabizottság a többek között a kerület valamennyi községeit mintegy kiosztja a tagok között, (egy-egy ily felügyelőnek 2 — 3 községe van) kik kötelesek az ebként gondjaikra bízott iskolák mindegyikét évenként legalább kétszer meglátogatni, ezenfelül az évi vizsgákon mindenütt jelen lenni, — mind a kerületi tanácsnak, mind a kormánynak rendeleteit felelősség mellett végrehajtani, s úgy a kormányhoz, mint a ker. tanácshoz kimerítő jelentéseket terjeszteni. — E tanácstagok 1869-ben 1300 iskolalátogatást tettek az összesen 336 iskolában. A felső népisko-

lák külön felügyelet alá helyezvék. Ezenfelül a kormány is szokott rendkívüli iskola-látogatókat évenként eszközöltetni kiküldött biztosok által.

Az iskolai felügyeletnek ily szervezése már lehetőséggé volna a 125 négyszegmértöldnyi kiterjedésű Bernben, mivel a községek is elszórtabban fekszenek, és főleg mivel ott sokkal kevesebbet számíthatnak a községek és községi tagok öntevékenységre, mint Zürichben. Ezért kénytelenek voltak kerületi tanfelügyelői hivatalokat szervezni.

Ezelőtt az egész kantonban hat tanfelügyelő volt, mindegyiknek 15—22 négyszegmértöldnyi tankerülete, legfőleg 100—120 iskolaközséggel, 220—322 iskolával (azonban 1858-ban csak kettőnek volt 160-nál több iskolája). — Miután azonban tapasztalásaik folytán belátta a kormány és törvényhozás, hogy a tanfelügyelők a gondozásuk alá adott iskolák sok volta miatt nem képesek feladatuknak megfelelni, az épen ott létem idejében (1870.) hozott új iskolatörvény a kantont 12 elsődiskolai kerületre osztja, s 12 tanfelügyelőt rendel alkalmazni. E szerint jelenleg egy felügyelőnek 10—11 négyszegmértöldnyi tankerülete, 50—60 községe és 80—120 iskolája van. — Fizetésükül a törvény 24,000 frankot rendel az évi költségvetésbe felvenni, s ezenkívül jönnek a szükséges pótlékok.

Tanfelügyelőkül a kormány tanács által 4 évre választatnak mindig oly szakemberek, kik vagy már mint tanítók s tanárok szolgáltak, vagy paedagogiai s tanügyi működésükkel elismerést szereztek. Feladatuk: a nyilvános népiskolák technikai vezetése, továbbá az azokra, valamint a magániskolákra felügyelés. E célból kötelesek kerületük valamennyi iskoláit (régebben évenként egyszer, az új törvény szerint pedig „amennyiszer csak lehet“), meglátogatni.

A tanfelügyelők egyszersmind a kormánynál a közoktatási departementben referensek.

Igen figyelemre méltók a fentebbi törvénynek az úgynevezett „közreműködő hatóságokról“ szóló intézkedései. Az iskolai hivatalnokoknak és hatóságoknak *közreműködő hatóságai* alatt érti a törvény 1. a kerületek közigazgatási hatóságait (Statthalterei); 2. a lelkészeket és 3. a községek adminisztratív hatóságait. Mindezeknek szigorúan kötelességükké van téve 1. úgy az iskolai törvényeknek és kormányrendeleteknek, valamint az iskolai bizottságok határozatainak őket illető részét gyorsan végrehajtani; 2. az iskolai hatóságokat s tanfelügyelőket támogatni, rendeleteiket végrehajtani, s részükéről is mindent elkövetni a közoktatás emelésére.

VI.

A magyar népiskolai tanfelügyelet hiányai.

Az 1868-ik év végén szentesített népiskolai törvény (XXXVIII t. cz.) a tanfelügyelő működése elé kettős illetőleg hármassal czélt tűz ki, t. i. először azt, hogy a kormány a nem állami vagy szorosan községi mindennemű népiskolák felett az állami felügyeletet általuk gyakorolja; — másodsor azt, hogy a községi és állami népiskolákban a felügyelet mellett a törvény s kormányrendeletek végrehajtásához szükséges rendelkezési jogát is gyakorolják, s általában a polgári községek irányában a kormány végrehajtó közegei legyenek, a megye népiskolai közigazgatását vezessék, de egyszerűsind közvetlenül is kezeljék, meg a megyei iskolatanácsoknak is elnökei legyenek; — végre harmadsor azt, hogy mindennemű — állami és

nem állami tanítóképezdékre felügyeljenek, az állami képezdek igazgató-tanácsainak elnökei s ez intézetekben a kormány végrehajtó tisztviselői. Még ezeken felül, báró Eötvös törvényjavaslata szerint, feladatuk lett volna (és leendő is, ha az óvodák törvénnyel fognak rendeztetni) az összes óvodák gyermekkertek, s óvodai képezdek felügyelete, s illetőleg kormányzása. — Egyébiránt a létező óvodák irányában tényleg most is megvan mindezen teendőjük.

Alig tudna valaki még egy országot felmutatni, a hol a tanfelügyelőknek ennyiféle teendőjük volna összehalmozva; a hol az oktatási ügyek minden ágában nagyobb vagy oly nagy szükség volna szakértő tanácsolásaikra, buzdításaikra, mozgatásaikra és általuk eszközlen dő ellenőrzésre, mint nálunk; — és mégis a hol oly gyengén volna ez intézmény szervezve és életbeléptetve, mint hazánkban.

Tanfelügyelőink, ha valamennyien csupa Dinterek és Diesnerwegek volnának is, jelen helyzetükben nem lehetnének képesek feladatainknak csak közepesen is megfelelni. Sőt állítani merem, hogy egy Dinter semmi kincsért sem is vállalkoznék a mostani magyar tanfelügyelő szerepére.

Népiskolai tanfelügyeletünknek — egyes egyének gyengeségeitől eltekintve is — két oly nagy hiánya van, a mely miatt én is — ez

intézmény egyik legbuzgóbb híve — kénytelen vagyok elismerni, hogy a jelenleg reá fordított költség legnagyobb részben sárba dobott pénz. E hiányok egyike létszámuknak, területeikhez teendőikhez mért roppant elégtelensége; — a másik pedig hatáskörük szárandó csekélysége, és magukra hagyatottságuk.

Nézzük e bajokat részletesebben és tényekkel igazolva.

A népiskolai törvény 123. és 124. §-ai szerint az ország a vármegyék szerint osztatik azokkal egyenlő számú tankerületekre, s Buda-Pest külön tankerületet képez. Mindegyik tankerület élén a tanfelügyelő áll, s ha teendőinek halmozottsága igényli egy másodfelügyelőt vagy segédet kap.

Egy tanfelügyelő csak azon esetben működhet több tankerületben is, ha ez által összesen sincs gondozása alatt 300-nál több község.

Ez utolsó pontra meg kell jegyezmem, hogy a törvényjavaslat készítésénél csupán oly kisebb megyéknek (p. o. Tornának vagy Aranyosszéknek, meg a királyföldi apró székeknek) a szomszéd kerület tanfelügyelője alá helyezése terveztetett, melyeknek külön első tanfelügyelőt adni a létező körülmények között sem arányos, sem szükséges nem volna.

A tanfelügyelők számát illetőleg már a törvény is lehető minimumot állapítja meg, de egy-

szersmind tért enged az admiristratióának a gyakorlati szükség szerint szervezésére, a mennyiben egy felügyelő gondjai alá több kerületnek összekapcsolását nem rendeli, hanem csak megengedi bizonyos esetekben, és a mennyiben a kormányra s az államköltségvetés évenkinti tárgyalása alkalmával a törvényhozásra bizza a másodfelügyelőnek szükséges számmal alkalmazását.

A törvény idézett rendelete szerint, hogy a tanfelügyeletet illetőleg egészben kifejezett inteniója valósíttassék, kellett volna az országnak (Fiumen és a határörvidéken kívül) 80 tankerületében legalább 65 első, és mintegy 45 másodfelügyelőül összesen 110 jól megválasztott szakértő egyént alkalmazni.

E helyett azonban az első évben 41 első, és 16 másodfelügyelő, összesen 57 ember nevezte-tett ki, úgy, hogy 35 első tanfelügyelőnek volt egynél több tankerülete, sőt némelyiknek három. Tehát nem csak a legkisebb, de majd minden közép nagyságú megyék összekapcsoltattak. Több tankerületben pedig csak másodfelügyelők voltak.

A másodfelügyelőket illetőleg, különösen figyelembe veendő a már b. Eötvös által az országgyűlés elé terjesztett jelentésben is ki-méit azon körülmény, hogy ezeket nem lehetett csak oda- nevezni ki, hol a teendőök halmozódtott-

sága leginkább igényelte volna őket, hanem az ország sajtóságaos nemzetiségi és nyelvi viszonyainál fogva kénytelen volt sok oly tankerületbe alkalmazni több egyént, hol a munkák mennyiségét tekintve aránylag egy is elég leendett, míg e miatt sok nagyobb kerületben egy egyénnek kellett vesződnie.

Ennélfogva a tanfelügyelők többségének a gondozása alatt 100—200 □ mértföldnyi terület, 300—400—700 község és népes puszta, 350—400-500 iskola állott. Ezen felül két három megye iskolatanácsának évenként 8—12 ülésén kellett elnökölnie, s még ezenfelül, ha képezde is volt kerületében, annak ügyeit is kezelnie, s 8—10 igazgató-tanács ülésén elnökölnie.

Ha leszámítjuk az utazásra legalkalmasabb azon nyári hónapokat, melyekben a szünidők miatt az iskolák zárva vannak, és azon időszakokat, melyekben a sarak és zord időjárás miatt a magyarországi falusi utak nagyobbbrésze járhatatlan, a tanfelügyelői utazásokra alig vehetünk fel évenként összesen 150 napnál többet. Es e 150 nap alatt az irodai s egyéb ügyek folytonos kezelése, meg a megyei iskolatanácsok s képezdei igazgató-tanácsok vezetése mellett 3—400 községet s abban 4—600 iskolát csak egyszer egy félórára is meglátogatni nem lehetetlen-e?

De ha ez lehető volna is, nevezhető-e ez iskolavizsgálásnak? Mi gyakorlati haszna lehet annak, hogy a felügyelő félórára betekint egy iskolába, úgy, hogy legkevesebb egy év beletelik, inig még egyszer meglátja? Ilymódon legfelébb a helyiségek minőségére és létező taneszközökre tehet megjegyzést. De, hogy a taneszközök, a mennyiben megvannak is, csak diszitményül szolgálnak-e, vagy valósággal és miként használatnak, hogy az oktatás minő mérvű, s mennyiben tesz haladást? — ezt az iskolában minden egy-két évben egyszer egy pillanatra betekintés folytán biztosan megítélni ki volna képes?

A felekezeti népiskoláknak ezelőtt egyik legfőbb hiányuk az volt, hogy nagyrészükből az olvasás- és Íráson és katechismuson kívül egyéb semmi sem tanított. Népiskolai törvényünk egyik legnagyobb horderejű intézkedése az, melylyel a felekezeti iskolák számára is a kötelező tantárgyakat meghatározza, s az azok tanítására való felügyeletet a kormány jogává és kötelességévé teszi. — Törvényünk e roppant fontosságú rendeletének azonnal életbeléptetését legkevésbé akadályozhatják anyagi nehézségek. Hogy azonnal új iskolákat építsenek vagy a létezőket bővítsék, ezt akadályozhatja az illető, község vagy felekezet szegénysége, pénzhány egyéb körülmények: de hogy a már lé-

tező iskolákban a létező tanítók a törvény-rendelte minden tantárgyat tanítsák, ehhez csak jóakarát, munkásság és *szigorú felügyelet kell*. Es mily nagyszerű haladása volna népoktatásunknak, ha csak azt mondhatnánk is el, hogy a létező mintegy 12,500 felekezeti népiskolában, melyek nagy részében eddig a kátén kívül semmi sem tanított, ma a történetet, földrajzot, a természettani ismereteket s minden köteleles tantárgyat a törvény értelmében és rendszeren tanulja több mint egy millió növendék! De ki meri ezt mondani, s ki képes ezt eszközölni a jelenlegi felügyelettel? Tudjuk, a papiros a legtürelmesebb jószág, mindent enged magára írni; s a kimutatásokban vagy egyházfőhatósági rendeletekben ott állhat a törvény-rendelte mind a tíz köteleles tárgy; de hogy a valóságban is tanítatik-e valamennyi, s pedig oly mérvben, hogy a belőlük adott oktatás ne csak szemfényvesztés legyen,*): ezt csupán az oktatás többszörös meghallgatásával, s a növendékeknek az illető tárgyakból való kérdezgetéséből ismerheti biztosan meg a felügyelő. Ámde teheti-e ezt csak évek múlva ismétélhető fél órás vizitjein?

*) E kifejezésekre sok szomorú tapasztalásaim jogosítanak. Magukat a felekezeti főhatóságokat is, a szinte igen hiányos egyházi felügyeletek miatt igen-igen sok helyen megcsalják e tekintetben.

Ha semmi egyéb jót nem lehetne is a tanfelügyelőkkel eszközölni, hanem ha csak azt lehetne is általuk kellően ellenőriztetni, hogy a felekezeti iskolákban a köteles tantárgyak mindenütt elégségesen taníttassanak, már ez magadus kamatokkal térítené vissza az országnak azon néhány százezer forint áldozatot, melyet ez intézményre volna szükséges fordítania.

Az iskolalátogatások e rendkívül nehezen és lassan teljesíthetéséből még egyéb sok inconvenientia és hátrányos következés is származik. A többek közül csak egyet említek fel. A törvényes kellékeknek a barátságos figyelmeztetések után is meg nem felelő felekezeti iskolák megintéseit illetőleg, ha a tanfelügyelő minden egyes ily felekezeti iskola megintése tárgyában külön tesz a ministeriumhoz felterjesztést, ez által a már úgyis nehezen győzhető irodai munkák el nem végezhető sokaságra szaporodnak. E miatt a hiányos iskolák egész tömegét szokták egyszerre felterjeszteni. Ámde míg egy vidéken körútját bevégzi s jelentését elkészítheti, 2—3—4 hónap is beletelik. E miatt megtörténik, hogy oly iskolát is megintet, a melyen a panaszolt hiányokat látogatása óta kijavították, de a keleti kényelmesség nem engedte meg, hogy arról őt értesítsék is. Ily tévedések azután kedvező alkalmakat nyújtanak a tanfelügyelők zaklatásai, — igazságtalansága, — s a felekezeti

iskolák üldözése és e feletti lamentációkra, s annak a hirdetésére, hogy a tanfelügyelők hivatalos állításai is mily megbízhatlanok és alapatlanok.

A szorosan iskolai látogatás mellett ott van még a polgári községekkel érintkezés. Kevés község van, melylyel a tanfelügyelőnek évenként többször ne kellene érintkeznie vagy az iskolai viszonyok megismeréseért, vagy netán szükséges tanintézetek létesítése, a létezők kibővítése stb. ügyében.

Mind a felekezeti egyházközségekkel, mind különösen a polgári községekkel való érintkezésben a többek között főleg kettő nehezíti az ügyek gyorsabb menetét, t. i. a községi hatóságoknak indolentiája, és a tanügyekben való teljes tájékozatlansága.

A mily nyugodt lehet a belga, vagy hollandi, vagy badeni tanfelügyelő aziránt, hogy a mit egyszer valamely községnek teendőül megirt, vagy ottlétekor megmondott, az teljesítve is lesz, ha pedig ez néha nem történik, a tanfelügyelő egyszeri figyelmeztetésével a közigazgatási hatóság azonnal szigorúan hajtja azt végre): oly bizonyos lehet a magyar tanfelügyelő a felől, hogy a legtöbb községben, a nyert lelkesült ígéretek daczára is egy vagy másfél évinul va visszatértével mindent teljesítetlenül s azon ősi állapotban talál, melyben első látoga-

tásakor; — ha csak többszöri megjelenéssel, s 8—10-szeri levélírással nem hajszolta folytonosan az atyafiakat munkára.

De a hol kitartó jó igyekezet s buzgóság van is, embereink még most nagy részben annyira tájékozatlanok az oktatásügyi teendők felől, hogy sok oly dolgot, a mi más országok rendezett viszonyai között egyszeri megállapodással vagy elrendeléssel eszközölhető volna nálunk a, kiviteli módozatok önként következő részleteiben is csak a tanfelügyelőnek többszörös szóbeli tanácsolásaival, utasításaival és nem tudom hány levél váltásával képesek véghez vinni. Sőt sokszor maguk a tanfelügyelők is előbb a kormányhoz fordulnak tanácsért. E bajok részint az egyének gyengeségéből; részint és legfőképen a kezdet nehézségéből származnak.

A községeknél tapasztalható ezen két nehézség okozza nagy részben a burocratikus irkálsának rettenetes felszaporodását. Egy-egy tanfelügyelő iratszama évenként a legtöbbször 1000-re, sőt némelyiknél 1500-ra is felmegy, a jegyzőkönyvek s főkönyv vezetésén kívül. A jelen rendezéssel az irodai munkák majdnem maguk elfoglalhatnának egy embert, kivált ha meggondoljuk, hogy a községekhez s egyházakhoz intézett némely általános tartalmú leveleit a tanfelügyelőnek 300—400 példányban kell saját költségén leíratva vagy nyomatva szét-

küldenie és hogy a Statistik ai adatok összegyűjtése s részben összeállítása (mi szinte temérdek dolgot ad) ezentúl hasonlóul évenként volna eszközözlendő.

Es most tessék elképzelni, egy tankerületben csak 2 — 300 községet is és abban 4—500 iskolát évenként alig 5 holnap alatt meglátogatni, azokra gondosan felügyelni, velük levelezni, 3—4-féle hitfelekezet különféle hatóságaival gyakorta érintkezni, a netán ott létező képezdek igazgató tanácsulésain kívül 8—12 megyei iskolatanácsulést tartani; a kormányval számtalanszor levelezni, az esetenként felmerülő egyes ügyeket elintézni, s az egész tankerület iskolai adminisztrációját az előadott módon kezelni és vezetni jól, képes lehet-e egy tanfelügyelő?

Az iparkodó tanfelügyelők leginkább két módon kísérlik meg szerencséjüket.

Némelyik egész tankerületében összevisszalót, fut, mindenfelé kapkod, s ez által erejét s idejét úgy elforgácsolja, hogy nagy erőfeszítései daczára is sehol vagy alig egypár helyen képes látható eredményt előidézni.

Mások, — s tán helyesebben — egy bizonyos kört, egy kisebb vidéket választanak ki, erejüket a lehetőségig oda központosítják, s ott tudnak is sikert felmutatni, de akkor meg a kerület egyéb részeiből panaszkodnak, hogy egy vagy másfél év óta nem láttuk a nagyságos tanfel-

ügyelőt, ezek az emberek csak uraskodnak az ország pénzén!

Az egy ember gondozására bízott terület nagysága s a munkával túlhalmozottság csak a lomha, hanyag vagy tehetetlenebb tanfelügyelő helyzetét teheti kényelmesebbé, mert az ilyen a valósággal nehéz körülményekből s szerfeletti elfoglaltságából majd mindig ránthat elő menteséget oly mulasztásainak elpalástolására is, melyeket talán csak restsége okozott. Sőt magunkról tudhatjuk, hogy még a különben munkás ember is“ néha épen azért nem dolgozik semmit, mert egyszerre annyi dolga halmozódott össze, hogy azt sem tudja, melyikhez fogjon, s azt hiszi, úgysem bírja őket annak idején elvégezni.

Általában semmi sem hangolja inkább le a munkakedvet, és nem senyveszti annyira a tevékenységet, mint teendőink meggyőzőhetlenségének s fáradozásaink eredménytelenségének a hite.

Már az is igen nagy baj, hogy a jelen helyzetben a kormány képes sem volna a távol vidékeken működő tanfelügyelők szorgalmát kellően ellenőrizni. Mert a mulasztások s hiányok legtöbb eseteiben nem tudja biztosan s igazságosan megítélni mennyi tudható be az általa is ismert igen nehéz körülményeknek, s mennyi rovandó fel az egyén hibájául. — Szigorúan és igazságosan ellenőrizni a központból csak azon

hivatalnokot lehet, kit oly helyzetbe teszünk s általa elbíráható annyi munkával látunk el, hogy minden kötelességének pontos teljesítését teljes joggal és méltányossággal megkövetelhetjük tőle, és kitől nem vagyunk kénytelenek minduntalan elfogadni a helyzettel és túlhalmozottsággal való mentegetődzés.

B. Eötvös is jól látta a tanfelügyelők helyzetének tarthatatlanságát. És addig is, míg a népiszkolai törvénynek még a jelen országgyűlés alatt szándékolt novelláris javításával e tekintetben is kérhette volna a törvényhozás célszerűbb intézkedését, az 1871-ki évre szólott költségvetésben 11-el szaporítá a másodfelügyelők számát. Azonban fentebbi fejtegetéseimben a felhozott tényeket illetőleg a felügyelők előbbi létszámát vettem alapul két okból. Először mivel az új másodtanfelügyelők egyrésze csak 1871. decemberben, egy része pedig máig sem neveztetett ki, működésük eredménye tehát még nem vehető számba. És másodsor azért, mert az első alkalommal megszavazott 16 másodfelügyelői állomást nagyrészt nemzetiségi tekintetből kellett betölteni, e 11 egyénneli szaporítás is még a hézagoknak csak oly foltozgatása, mely csupán szórványosan és némileg segíthet a bajon, de általánosan és gyökeresen még azon mértékben sem javítja meg ez intézményt, a mely mértékben annak költségeit növelte.

Népiskolai tanfelügyeletünk másik legnagyobb hiánya, mely miatt a tanfelügyelők még az általuk elbíráható munkakörben sem bírnak kellő eredménynyel működni, — *hatáskörüknek szánandó és példátlan csekély volta*. Alig terjed ez valamiben túl a petitionalis jogon. Egész életük örökös kérelmezésben telik el.

Ha valamely község hatósága nem intézkedik a tankötelesek iskolába járatása vagy a szükséges építkezés iránt, akkor a tanfelügyelő erre az elöljáróságot figyelmezteti (de mely figyelmeztetésnek tényleg nincs több hatálya a felkérésnél). Ha esztendő múlva ugyanazon faluba visszaérve, vagy addig is valamely jólelkű ember értesítése folytán, látja, hogy a községi hatóság semmit sem tett, akkor *megkéri* a szolgabíró, ki, ha neki tetszik, vagy esetleg buzgó iskola-barát, hát tesz valamit, ha nem, hát nem. — A szolgabíró után, vagy tapasztalásai szerint annak mellözésével, felkéri a vármegye közönségét, hogy szíveskedjék a szolgabíró s a községi elöljárókat a törvény ezen és ezen rendeleteinek ezen községekben való végrehajtására utasítani. — Ekkor egy ideig várakozó helyzetbe teszi magát, míg megyei közgyűlés fog tartatni, s kérelmének eredménye lesz, ha lesz, egy lelkes határozat a jegyzőkönyvben. Ha azután a gyakorlatban a panaszolt hiányok még sem javítottak, vagy a szolgabírák még sem hajtják

vége az illető községekkel kötelességeiket, akkor már a tanfelügyelő a ministerhez *intéz kérelmet*, ki azután egy leiratban a megye közönségét felhívja, hogy erre meg erre utasítsa tisztviselőit. E leirat a legközelebbi közgyűlésen tárgyalatik is. — Ekként szerencsésen lefolyik egy iskolai év, mire a községi hatóság annyira szorgoltatik minden oldalról, hogy komolyan kezd gondolkodni az iskolát mulasztottak megbüntetéséről s a kívánt javítások eszközzéséről. Hanem item, a tárgyalások egészen éven át folyamatban voltak.

Még inkább kérelmező állást foglal el a felekezeti iskolák és hatóságok irányában. Miután mindegyik főhatóságnál általános *kérelmeit* benyújtotta; utazása alkalmával az egyes esetekben elsőben is a helybeli lelkészt s egyházi skolahatóságot barátságosan figyelmezteti az iskolájukban tapasztalt hiányokra s törvényellenességekre, és *kéri*, hogy azok kijavításáról gondoskodjanak, mert különben kénytelen leend majd a hivatalos megintést *kérni*. Nagy szerencse, ha e kérelmet az illetők meghallgatják a figyelmeztetést elfogadják; mert néhol a reformátusoknál meg épen azt kívánják, hogy még ennyire se érintkezhesek a tanfelügyelő közvetlenül a lelkészekkel s az egyházközségi hatóságokkal, hanem esetről esetre írásban *kérje* meg a superintendenst, hogy ő értesítse az

illető egyházközségeket a tanfelügyelő barátságos figyelmeztetéséről és kérelméről. Elég az hozzá, hogy e barátságos kérések után várakozó állásba kell magát tennie, lesve az eredményt, mit ha egy ideig hiában várt, akkor a kormánynál kéri a hivatalos első ízbeni megintést. A megintést a kormány megírja az egyházi főhatóságnak, az az esperesnek, az végre az illető egyházközségnek. Ennek megtörténtével a tanfelügyelő ismét legkevesebb hat hónapig keringet jobbra-balra, alsóbb és felsőbb hatóságoknál, s ha mindennek nincs sikere, akkor megint *kéri* a kormánynál a másodízbeni megintés alkalmazását. — Erre az előbbi munka folytatása következik, és ha ismét eredménytelenül, és ha nagyon siet és ha mindenütt gyorsan el készítik s expediálják az elintézéseket, akkor már a következő félév múlva *kéri* a harmadszori megintést. Ezután ismét várakozó állásba teszi magát hat hónapig, s ha az illető iskolánál ez alatt sem segítettek a bajokon, akkor a kormánynál *kéri*, (hacsak reá már nem utasított), hogy megindíthassa a tárgyalásokat a községi iskola felállítása iránt, melyek, ha rögtön megengedtetnek, és ha gyorsan és akadálytalanul haladnak, egy év alatt be is fejeztethetnek annyira, hogy azután az építkezés megkezdethessék. Általában ez egész szabályszerű eljárás csak azon esetben halad a rajzolt gyorsasággal, ha

semmi egyéb incidens nem zavarja, s kifogások, ellenpanaszok s más akadályok nem tartoztatják fel, vagy az egyházközség nem kért s nem kapott egy vagy két évi halasztási engedélyt.

Ekként a jelenlegi szabályszerű eljárással oly helyeken, hol a felekezeti iskola az oktatási kellemek minimumának is annyira meg nem felelő és rász, hogy megjavítását a kormány és tanfelügyelő minden erőlködéseikkel sem képesek kieszközölni, ott halasztási engedély nélkül is) három-négy évi mindenféle tárgyalásoknak » előmunkálatoknak kell megelőzni egy községi iskola megnyitását.

Hát még a statisztikai adatok összegyűjtésénél ugyanazon dolgokat hány helyen és hányszor keli a tanfelügyelőnek kérelmezni, sürgetni, s kiigazításért visszaküldeni, azt csak a jó Isten mondhatná meg! E tárgyra nézve néhány egyházi főhatóságok még azt is kívánják, hogy a tanfelügyelő minden egyes felekezeti iskola adatait s az anyakönyvi kimutatásokat az illető püspök után kérje, azután az attól nyert adatokat sortírozza, az illető községek között ossza ki, a többi községi adatokkal való összeállítás s kombinálás végett, és ezután szedje ismét össze s dolgozza fel!

Ha azután valamelyik tanfelügyelő erélyesebben akar fellépni, s egyik-másik kérelmezés mol-

lözésével vagy rövidebb várakozás után a dologhoz lát, akkor felhangzanak a keserű panaszok, — melyek néha egész az országgyűlés terméig elhatnak, — akkor minden oldalról van mit hallania az egyház és vallás iránti kíméletlenségért vagy az autonómia megsértéseért, a felekezeti iskolák türelmetlen zaklatásáért, vagy alkalmatlanságok és háborúságok okozásáért. Ha pedig szép csendesén a leírt szabályszerű eljárást követik minden formáiban, akkor a hírlapokban és az országgyűlésen panaszolják, hogy nincs láttatja működésüknek, haszontalan s elkergetendő az egész felügyelősereg.

Megjegyzendő, hogy még ezen sokféle forma-ságok által korlátozott s megnehezített eljárással is a felekezeti iskoláknak csak oly külső — bár szinte igen fontos — viszonyaira ügyelhetnek fel, a melyek mellett, — még ha azok a legjobb rendben volnának is — maga az oktatás a legrosszabb állapotban lehet. Mert lehető, hogy a legczélszerűbb — és minden szükséges taneszközökkel felszerelt tanteremben is egy 80 — 100 forint fizetési alkalmazott tanító a köteles tárgyak többségét a legrosszabbul és oly csekély mértékben tanítja, hogy ennek semmivel sincs több sikere, mint ha egyáltalában nem tanítaná azokat.

A tan felügyelők jogkörének ezen minden oldalra való csekély volta miatt sokkal inkább tekin-

télyükkel és erkölcsi befolyásukkal hathatnának. De miként emelte tekintélyüket p. o. a sajtó, mely a reális nehézségek teljes figyelmen kívül hagyásával, egyes egyének állítólagos vagy való hibái miatt az egész institutiót folyton népszerűtlenítette!

Ily körülmények között Zichy Antalként igazán nehéz megélni. És vájjon nem mondhatám-e főntebb méltán, hogy a Dinterek és Diesterwegek semmi kincsért sem vállalkoznának a magyar tanfelügyelők szerepére. Pedig biztosítom az olvasót, hogy fentebbi soraimban legkevesébbé sincs sem nagyítás, sem tréfa, sem gúny. A tényállásnak hú és száraz előadása az, mely csak azért lásszhatik furcsának, mivel valóban maga a helyzet olyan, hogy komikusnak tetszhetnék, ha következéseiben oly káros és szomorú nem volna.

Meg kellene még itt emlékeznem a tanfelügyelőknek a központi államkormány irányában való helyzetéről, de erről a következő fejezetben az illető tárgyaknál szólandok.

VI.

A tankerületek statisztikai kimutatása.

Részint igazolására azon állításaimnak, melyeket a fentebbi fejezetben a tanfelügyelőknek a gondozásukra bízott kerületek nagysága miatti túlterheltségéről elmondék, — részint indokolásául a következő fejezetben előadandó javaslatoknak ide iktatom a jelenben egy előfelügyelő gondjai alatt álló tankerületek kiterjedésének, népességének, községeinek s iskoláinak statisztikai kimutatását.

E kimutatást az 1870-ik évi népszámlálás folytán nyert, s nyomtatásban is ép e napokban megjelent hivatalos adatokból, és — az iskolák létszámát illetőleg, — ab. Eötvös által eszközölt 1869/70. évi népiskolai összeírás eredményeiből állítám össze.

Csupán azt kell még megjegyezni, hogy a gal jelelt összesen hét másodfelügyelő csak néhány hét előtt neveztetett ki oly tankerületekbe, hol eddig nem volt másodfelügyelői állomás. Továbbá, hogy bár az államköltségvetésben 41 első felügyelő fizetése van megszavazva, a következő táblázaton mégis 42 van, mert egy tankerületben egyik minist, oszt. tanácsos működik.

Egy első tanfelügyelő gondozása alatt álló tankerületek kimutatása.

Folyó szám	Egy első felügyelő gondjai alatt levő tankerületek nevei	Összes terület- ☐ méterekben	Lélek- szám	Községek száma	Puszták száma	Iskolák összes száma	Van-e másod- felügyelő
1	Abauj, Borsód	111,52	361,743	427	148	514	1*
2	Arad, Csanád	128,82	400,560	213	83	293	-
3	Arva, Turócz	19,99	127,720	199	10	159	-
4	Alsó-, Fehér, Küküllő	106,96	322,149	210	2	414	1
5	Bács-Bodrog	178,73	576,149	107	31	309	1
6	Belső-Szolnok, Beszterce, Na- szód,	121,80	217,352	144	15	274	1
7	Békés-Csongrád	117,17	417,314	42	66	273	-
8	Bihar	192,56	555,337	491	225	593	1
9	Bars, Hont	161,03	459,804	301	77	362	-
10	Csik-, Udvarhely-, Háromszék	175,32	315,564	294	14	350	1
11	Doboka, Kolozs	128,89	296,756	372	3	572	1
12	Esztergom, Komárom, Győr	85,28	312,033	226	188	315	1*
13	Fehér, Veszprém	144,62	397,665	275	416	485	1

Folyó szám	Egy első felügcéló, gondjai alatt levő tankerületek nevei	Összes terület ☐ mértéke- ben	Lételek- szám	Közsegek száma	Fuztárk száma	Iskolák összes száma	Van-e másod- felügcéló
14	Felső-Felhémegye Fogaras, Brassó- vidék	92,88	224,019	427	16	266	1
15	Gömör, Torna	82,31	196,614	316	140	342	—
16	Höves és Külső-Szolnok	114,60	332,613	128	120	231	—
17	Jászkm kerület	82,17	215,526	25	28	81	—
18	Közép-Szolnok, Kraszna	58,46	176,353	220	9	266	—
19	Krassó	90,88	259,079	237	7	276	—
20	Mármaros	179,94	220,506	161	17	141	—
21	Mosony, Sopron	91,26	305,644	290	107	314	—
22	Nógrád	75,88	198,669	278	169	278	—
23	Nyitra	99,91	361,005	449	89	357	1*
24	Buda-Pest város					45	
25	Pest-, Pilis- és Soltmegye	188,87	520,556	185	178	376	1
26	Pozsony	74,91	297,377	313	86	276	1
27	Sáros-, Szepes	128,96	350,353	605	74	439	1
28	Somogy	114,19	289,555	218	195	368	1*

Folyó szám	Egy első felügyelő gondjai alatt levő tankerületek nevei	Összes terület- mértődek- ben	Lélek- szám	Községek száma	Paszták száma	Iskolák összes száma	Van-e másod- felügyelő
29	Szabolcs megye, Hajdúkerület	120,96	328,498	171	42	308	—
30	Szatmár	101,69	280,568	267	40	362	—
31	Temes	103,01	356,174	194	3	296	—
32	Trencsén	80,28	248,626	406	16	266	1*
33	Tordamegye, Aranyos és Maros- szék	114,13	265,770	332	23	390	1*
34	Torontál	119,26	350,801	185	47	200	1
35	Tolna, Baranya	151,88	504,246	463	331	551	1
36	Ugocsamegye, Kővárvidék	39,63	120,242	165	1	163	—
37	Ung, Bereg	117,87	289,255	491	68	407	—
38	Vas	87,50	331,602	633	54	423	1
39	Zala	85,06	333,237	584	257	381	1*
40	Zaránd, Hunyad	132,38	252,373	439	9	183	1
41	Zemplén	187,65	292,771	452	81	425	1
42	Zólyom, Liptó	88,37	183,231	244	145	225	1

VI.

A népiskolai tanfelügyeletünkben szükséges reformok.

Fentebbi cikkeimben némely külföldi intézmények ismertetése, részint hazai állapotunk néhány főbb hiányának előadása által azt hiszem sikerült kimutatnom: hogy népiskolai tanfelügyeletünk jelen szerkezetében gyümölcstelen és mármár tarthatatlanná vált, mert sem a célznak, sem az iránta naponta fokozódó igényeknek nem felelhet meg, s egyáltalában nem veheti az ország a reá fordított anyagi áldozatokkal fölerő hasznát;

hogy ez intézmény nálunk nélkülözhetlenebb, és szükségesebb, mint bárhol a világon.

Bármily vérmes reményekkel legyünk az iránt, hogy a községek és különösen a törvényhatóságok új szervezetükben a népoktatási ügyekre is sokkal több gondot fordítanak s e körben is több erélyt fognak kifejteni, mint

eddig; s bár nézetem szerint is, nekik szinte jelentékeny részt kell venniök mindazon iskolaügyi teendőkben, melyeket a dolog természeténél fogva ők is elvégezhetnek: mind e mellett teljes meggyőződésem szerint, a népiskolák külön szakfelügyelete sóba sem lesz pótolható a közigazgatási tisztviselők működése által. E külön szakfelügyeletet nálunk főleg két körülmény teszi a képzelhető legerélyesebb közigazgatás mellett is nélkülözhetlenné.

Egyik a törvényünkben biztosított teljes tan szabadság, és ennek folytán a felekezeti és magán iskolák autonomikus állása. A községi tanintézetekben még inkább intézkedhetnének a községi, meg a megyei tisztviselők, de az állami iskolákban, meg a magán, — és különösen a felekezeti tanintézetekben ezek sohasem helyettesíthetik czélszerűen és kellő befolyással az állami szakfelügyelőt. A másik, a szakértő tanácsadásnak, utasításnak, és a *paedagógiai felügyeletnek* szükségessége. A mi bajok és mulasztások a községek hanyagságából vagy restségéből származhatnak, ezeken (p. o. a tankötelesek feljáratását, az iskolai építkezéseket s felszerelést illetőleg) még inkább segíthet a megyei községek erélyes működése is, de azt már az administratív képességben legkitűnőbb szolgabírótól sem lehet várni (ha csak véletlenül a peadagógiát is külön stúdiumává nem tette)

hogy a tanügyhöz annyira értsen, miként az oktatás menetét s a tanító működését illetékesen megítélhesse, sőt azt tanácsaival és utasításaival jó irányba terelhesse s előmozdíthassa. Holott — vegyük figyelembe — hogy ezentúl tanfelügyelőink működésének épen ezen pædagogiai czélja fog évről évre mindinkább előtérbe lépni.

Midőn külföldön többször szemrehányást kellett hallanunk a miatt, hogy nálunk tanügyei soha nem foglalkozott oly sok, egyén neveztetett ki tanfelügyelőül; kezdetben még nem épen alaptalanul felelhettünk azon felvilágosítással, hogy a hol semmi iskola nincs, vagy egy szűk, sötét, egészségtelen iskolában egy tanítónak 200 gyermeket kell tanítani évi 100 forint fizetésért, ott a Pestalozziak és Diesterwegek sem működhetnének mint felügyelők eredménnyel. Nálunk a legelső teendő iskolákat létesíteni, a létezőket bővítetteti, javíttatni, felszereltetni, a tanköteleseket az iskolákba felhajtani, tanítókat kellő számmal állíttatni, azoknak tisztességes fizetést eszközölni ki és a felekezetek, meg a községek s az állam között felmerülő jogviszonyokat eligazítani. Ezen teendőkhöz pedig csakugyan nagyobb mértékben szükséges a társadalmi tekintély s befolyás, és az administratív erély és ügyesség, mint a világban

uem forgolódott schulmeisternek paedagogiai jártassága.

Ámde ne feledjük, hogy ez csak kezdetleges állapotunkban, első rendezkedésünk ideje alatt meg volt s van így túlnyomó mértékben. Azt csak nem reménylhetjük, hogy örökké szervezkedni fogunk. A mint első szervezkedésünk mindinkább megtörténik, s a mint ezáltal évenként nagyobb számmal lesznek létező s csak közepesen is felszerelt népiskoláink; és a mint a törvényhatóságok s községek új szervezetével, az iskolák állítását, építését, s a tankötelesek feljáratását illetőleg jelentékenyen nyújthatnak segédkezet a szolgabírák: azon mértékben lép már most mindinkább előtérbe magára az oktatásra való paedagogiai felügyelet szüksége.

Ha csak a fentebb említett, bár igen fontos de inkább külső iskolai ügyek elintézése képeznék a tanfelügyelet feladatát, akkor azon országokban hol a községi s általában a közigazgatási szervezet kitűnően meg van állapítva, s az iskolatügyek is annyira rendezve vannak, hogy új iskolák állításának, vagy bővítésének szüksége csak ritka esetekben fordul elő, ily országokban mondom a külön tanfelügyeleteket meg kellett volna szüntetni, vagy legalább személyzetét a minimumra kevesbíteni. Holott mind ezen országokban épen az ellenkezőt, t. i. azt látjuk, hogy az iskolai külső viszonyoknak ren-

dezettsége után lesz a külön tanfelügyelőknek az előbbinél is nagyobb szerepük és személyeztetüket szaporítják a mint inkább az iskolák belső életére való felügyelet jó napirendre. Természetesen, miután *vége is az iskolai szakfelügyelet állandó és legfőbb célja az, hogy általa az oktatás mindig jó karban tartása és folytonos haladása eszközöltessék.* Erre pedig nálunk már jelenben is a létező több mint 13,798 népiskola szinte elég munkatért nyújt.

Fejtegetéseim eredménye tehát az, hogy a külön népiskolai szaktanfelügyelet, mint nélkülözhetlenül s állandóul szükséges intézmény minden esetre fenntartandó, s mivel jelen állapotában gyümölcstelen és tarthatatlan, akként rendezendő, s illetőleg egészítendő ki, hogy az céljának minden tekintetben megfelelhessen.

De mi által és mi módon eszközölhető ez kívánt eredményre?

A mennyire én a tanfelügyelői intézményeket, a tanfelügyelők feladatát s munkakörét, meg hazai viszonyainkat s ügyeinket ismerem; a meggyőződésem szerint szükséges javításokul a következő pontokban foglalt teendőket bátorodom javasolni, s az ügy-értők bírálata alá bocsátani.

1. A tanfelügyelők létszáma jól megválasztott szakértő egyének alkalmazása által annyira szaporíttassék, hogy azok teendőiket

elbíráják és ennél fogva is szigorúan ellenőrizhetőek legyenek.

2. Hatáskörük a szükséges mértékig növeltesék és szabályoztassák.

Egyszersmind a községi hatóságok és megyei tisztviselők közreműködése is biztosítassék és szabályoztassék.

3. A tanfelügyelők működése is a lehetőségig és szigorúan ellenőriztessék.

4. Intézkedés történjék a tanfelügyelőknek tanügyi és paedagogiai folytonos tovább képzése és öntökéletesítése iránt.

Lássuk e pontokban foglaltakat egyenként és röviden.

7. A tanfelügyelők létszámának szaporítása.

Boldogult b. Eötvös látván tanfelügyelőinek elbirhatlan teendőit és sok oldalra való küzdelmeit, sokat foglalkozott azon gondolattal, hogy mikép lehetne e téren a munkaerőket szaporítani, az ország pénztárának minél kevesebb terheltetésével. Egy időben azon gondolatra is jött, hogy jó volna megkísérteni, újabb tanfelügyelői állomások rendszeresítése helyett, a népoktatási ügyek iránt buzgó férfiak közül minden kisebb vidéken egyegy egyént bizonyos számú községek felügyeletével megbízni, ki azután mint körlátogató azon körben a tanfelügyelő-

nek segédkeznek, és ki fáradoalmiért csupán költségeinek megtérítéséül néhány száz forint tiszteletdíjját kapna.*) A sajtóban is meg volt már egy párszor pendítve ez eszme.

Azonban részemről ez intézkedést sem olcsóbbnak, sem célravezetőnek nem tartanám.

Igaz, hogy p. o. Hollandban, mint jelen munkámban elő is adám, a tartományi tanfelügyelők alatt működő „iskolai felvigyázók“ hasonló alapon vannak alkalmazva. De ott a mieinktől annyira eltérő társadalmi viszonyok s szokások, és annyira más községi élet s közigazgatás van, hogy már ennél fogva sem tehetnénk mi e tekintetben hozzájuk hasonlóul. De “meg ott sem bizonyult ez eljárás általában szerencsésnek és a belgák tett tapasztalásaik folytán igen helyesen cselekedtek midőn a korábban náluk gyakorlatban volt ez intézményt önálló cantonális, vagyis járásfelügyelőségekkel cserélték fel.

Azt is tudom, hogy Austriában a népiskolák felügyeletére összesen 47 Landes-Schulinspector, s ez alatt 285 Bezirks-Schulinspector van alkalmazva, kik között az utóbbiak majd nem

*) Még korábban egy ehhez hasonló intézkedés történt is, a mennyiben a hol a szükség elkerülhetetlenné tette, a tanfelügyelő ajánlatára az iskolatanács némely tagjait a minister iskolalátogatásra is jogosította „mint ideiglenes közegeit“, s a törv. 14. §. a) pontjánál fogva.

kivétel nélkül egyszersmind valamely tanintézetnél tanárok. Csak hogy vegyük figyelembe, hogy Ausztriában több tekintetben más a tanfelügyelők feladata, mint nálunk és kevesebb utazást igényel, hogy ott a közép és főtanodák több tanerővel vannak ellátva mint nálunk, s így az illető több időt is vehet népiskolák ügyeivel foglalkozásra; és végre, hogy ott sem mutatta a tapasztalás a tanfelügyelet e szervezetét sikerültnek.

Miért nem tartom én hasonló intézménynek nálunk alkalmazását célravezetőnek, erre nézve röviden s őszinte nyíltsággal elmondom okaimat.

Először is, mert nem olcsóbb az önálló tanfelügyelőségénél. Egy-egy ily megbízottnak, épen mivel az iskolai felügyelet csak mellékfoglalkozását képezheti, igen kis kerületet lehet gondozására bízni, legfőlebb egy szolgabírói járást, (a régi osztályozás szerint). Magyar-Erdély országban összesen 435 szolgabírói járás volt mostanig. Ha e közül 235-öt a mostani tanfelügyelők közvetlen kezelése alatt hagyunk is*), még kellene legkevesebb 200 megbízott vagy körlátogató. Utazásuk, irodai kiadásaik s

*) Többet már annál fogva sem számíthatunk rájuk, mert a körlátogatók csak a teendők egyrészében segíthetnének, s részint az ő községeikkel, részint ő velük magokkal szinte sok dolguk lenne a rendes tanfelügyelőknek.

egyéb költségeik megtérítésül átlag egyenkint legalább 500 forint tiszteletdíjat kell számítanunk. Ez százezer forintot tenne. És ez összegért nyernék az ügyekben nem eléggé avatott embereknek oly munkáját, melyet azok csak mellékesen s akkor teljesíthetnének, midőn rendes életfoglalkozásuk vagy kenyérkereset dolgaiktól fennmaradt szabad idejükben reáérnének, s a tanfelügyelői teendőknek minden esetre csak egy részét végezhetnék el. — Mint alább kimutatandom, ha az ország a tanfelügyeletre a most kiadott összegben felül még 100 ezer forintot kész fordítani, ezzel kellő számú szakképzett külön tanfelügyelőket tarthat, a tanítóképezdei igazgatók közreműködését is igénybe veheti, s még mindezek ellenőrzésére is állíthat tisztviselőket. — Gondoljuk meg, az eredményt illetőleg mily különbség van a között ha valaki egész idejét egy célra fordíthatja, vagy pedig azzal csak mellékesen foglalkozhatok. Es bár ez utóbbi működés az országnak semmivel sem kerülne átlag kevesebbe az önálló tanfelügyelőségeknél, az illetők közül talán a legtöbben az emberi természetnél s szokásainknál fogva mégis fáradásukat nagyrészt csupa szívességből tettnek tekintenék s akarnák tekintetni. A csak féligmeddig honorált, s részben vagy egészen szívességből teljesített munka irányában pedig nagyon bajos akár kíméletlen ellenőrzést

gyakorolni, akár szigorú követeléseket formálni.

Másodszor azért nem tartom ő módot czélra vezetőnek, mert fájdalom, bizonyosan merem állíthatni, hogy Magyarorszáiban jelenleg még nem kaphatnánk nem 200, de 100 embert sem olyat, ki az illető járásban ott lakjék, ki bár életfoglalkozása nem a tanügyi téren van, mégis csak a legszükségesebb szak- és ügyismerettel is bírjon az iskolai dolgok ellenőrzésére és vezetésére, s ki egyéb tekintetek miatt is alkalmazható lenne és vállalkoznék ily körlátogatóul. Ámde mindezen kellékek s körülmények találkozására szükségeltetnék az illetőknél. A tanítók és tanárok, nézetem szerint, itt szóba sem jöhetnek, mert azok között épen a legtehetségesebbek annyira igénybe vannak véve illető tanintézetek által, hogy vagy egyáltalán nem vállalkozhatnának, vagy a következő az lenne, hogy sem intézeti, sem a felügyelési teendőiknek nem bírnának becsületesen eleget tenni. A nem tanító és mégis világi emberek közül olyanok, kiknek műveltségük mellett elegendő buzgóságuk és egyszersmind idejük is volna e körlátogatásra, kevesen s ritka esetben laknak épen azon félreeső vidékeken, melyek a rendes tanfelügyelő által legkevésbé hozzáférhetők, s így a hol legnagyobb szükség volna ily körlátogatóra. — A képzettséget, a ráérést, s még a

buzgóságot illetőleg is a különböző egyházak papjai közül lehetne s kellene legtöbb alkalmas körlátogatót választani. Ámde ezek meg helyzetük kényes volta miatt nem tölthetnék be saját óhajtásuk szerint sem feladatukat. A más felekezetbeli iskolákban, már felekezeti állásuk prononceirozottsága miatt is bizalmatlansággal fogadtatnának, befolyásuk kevés volna, s legjobb akaratú törekvésükben minduntalan a felekezetiesség indokaival gyanúsíthatnának, épen a hol erélyesebben kellene föllépniök, sőt a legtöbben e gyanúsítástól való félelem miatt nem mernének csak némi szigorúsággal is működni. Saját felekezetük iskoláiban pedig egyházuk, s egyházi főhatóságuk irányában nem lehetnének elég függetlenek, s itt is minden oldalról folytonos gyanúsításnak volnának kitéve, egyik részről saját egyházuk iskoláinak még hibái és hiányai iránt is illetéktelen kedvezéssel s elnézéssel; — a másik részről a kormány kegyének keresésével vádoltathatván — bár a legigaztalanabbul.

Mindezen oknál fogva, részemről csak a külön önálló hivatalokul rendszeresített tanfelügyelő-ségeknak kellő létszámra emelését és szakértő emberekkel betöltését ajánlhatom.

Tisztelettel méltánylom törvényhozásunknak s kormányunknak meggazdálkodást célzó minden tettét, és mindazon indokokat, melyek

állami háztartásunkban a lehető megtakarításokat parancsolják; de a takarékoságnak is van egy határvonala, melyen túl az pazarlássá válik, egyrészt, mivel a legszükségesebbnél is kisebb mértékben tett kiadásokat gyümölcstelenekké s czéltalanukká teszi, s másrészt, mivel meggátolja a nemzeti erő kifejtését s tőkájének gyarapoását.

Én csupán azért könyörgöm, hogy tanfelügyeletünk szervezésében is menjünk el a takarékoságnak legalább e határvonalaig.

Meggyőződésem szerint a tanfelügyelők létszáma legalább is annyira szaporítandó, hogy egy egyén gondozása alatt — egyéb teendői mellett — a mennyire lehet ne legyen 110 községnél több. Tulajdonképen már ez is sok, de még elbírható.

Jelenleg a költségvetésben van 41 első, és 27 másodfelügyelő, összesen 68 állomás. Ezt tartom szükségesnek 110-re emelni.

A takarékoság tekintetéből megeléghetőnek vélem, hogy az első felügyelőségek száma csak 9-el, a másodfelügyelőségek pedig 33-al szaporíttatnak, s így lenne összesen 50 első és 60 másodfelügyelő.

Az újonnan alkalmazandó 9 főfelügyelő fizetése (a költségvetésben megállapított másodosztályú díjakat számítva) 22,680 forint; ezek 9 tollnokáé 5580 frt; a 33 másodfelügyelőé

pedig (a költségvetés első osztályú díjait számítva) 56,100 ft, s így az összes személyszaporitás 84,360 forintba kerülne, az úti és mindennemű mellékköltségekkel együtt. Ez összeg az ország pénztárára nézve aránylag csekélység, de a közoktatás emelésére roppant sokat lehetne vele erélyes működéssel eszközölni, anyival inkább, mert ezzel lehetne hasznossá tenni a tanfelügyelőkre most kidobott 227,000 forintot is.

Ha Belgium és Holland példáját akarnók követni, a terület nagyságát, a községek s iskolák számát véve fel, s figyelmen kívül hagyva a magyarországi közlekedésnek a belgiumitól s a hollanditól roppantul különböző állapotát s egyéb nehézségeinket, akkor Magyarországon 80 tankerületi és legkevesebb 400 járásbeli tanfelügyelő kellene. Es a belgiumi alsóbbfokú fizetéseket számítva is egy millió 480,000 frankot = 740 ezer forintot kellene, az útiköltségeken és napdíjakon kívül a népiskolai tanfelügyelőségekre évenként fordítanunk. Megállapítva van pedig az 1872-ki államköltségvetésben (a határörvidéken kívül) 197,460 forint fizetés és illetmény, s 28,600 forint útiköltség, összesen 226,060 forint, tehát a belgiumi szervezet szerint való szükségletnek egy negyed-része.

De én nem is a jól rendezett Belgium és

Holland mintájára, hanem csupán a hazai viszonyaink által engedett lehetőség határai között és szükségleteinknek az elengedhetlen minimumig megfelelőleg kérem tanfelügyeletünket rendeztetni. E célra pedig az említett 110 tanfelügyelőt az alább előadott módokon elégnek hiszem.

Magyar-Erdélyország 4,682.52 □ mertföld területén van 877 mindennemű város, 11,673 falu, összesen az utolsó összeírás szerint 12,552 község és 3710 puszta. A 110 egyén alkalmazásával tehát átlag egyre jutna 1 II.10 község (ha pedig a legnagyobbbrészt meglátogatandó pusztákat is számítjuk 147.90) és, 125.48 iskola, mely utolsóknak azonban folyton szaporodniok kell.

Önként értetik, hogy a valóságban nem lehet ez átlagos számításnak megfelelő beosztást vinni keresztül. A tankerületek különféle nagysága szerint mind a kiterjedés, mind a községek száma az átlagosnál némely kerületben kisebb, másokban nagyobb leend. De azt hiszem, hogy a most egy első felügyelő gondjai alatt cumulait kerületek némelyikének elválasztásával, és a legnagyobb kerületekbe két másodfelügyelő alkalmazásával eszközölhető lenne oly beosztás melynek következtében a nagyobb kerületekben sem jutna (egy pár kivételével) egy egyénre 50 □ mértföldnél és 120 községnél

több. Ennek a gondozását pedig, bár fáradságosan is, de elbírja, ha a megyei tisztviselők is kellően közreműködnek, s még a képezdei igazgatók is segédkeznek, sőt lehetők hiszem hogy ez esetben jelen tervezetem szerint az ország községeinek s iskoláinak legnagyobb részét évenként kétszer, pár ezret többször is meg lehet látogatni.

Igaz, hogy közlekedési s egyéb viszonyaink állapotában egy tanfelügyelőnek az iskolatánácsokkal, a képezdével és irodai teendőivel elfoglaltsága mellett már 100—120 község gondozása is igen sok dolgot ad, de azt hiszem, hogy a közigazgatási tisztviselők kellő közreműködésével s alkalmilag a képezdei igazgatók segítségével ezt még elbírhatja, mint maximumot, többet azonban semmiesetre sem.

Ne feledjük, hogy mi minden tartozik a tanfelügyelő munkakörébe, hogy az iskolatánácsok, képezdek és a ministeriummal összeköttetés által szolgáltatott szinte sok teendőkön felül az ő gondjai alatt áll: az iskolai dolgoknak a községi hatóság által teljesítendő része (p. o. tankötelezettség végrehajtása) valamennyi községben, tehát ott is, hol csupán felekezeti iskolák vannak, továbbá valamennyi elemi és ismétlőiskola, valamennyi felső nép- és polgáriiskola; a felnőttek, tanfolyamai a tanítók paedagogiai póttanfolyamai minden kerületben, végre majdan

valamennyi kisdedóvoda s gyermekkert, s elsőben is ez intézeteknek lehetőleg minden községben létesítése.

Mindez mennyivel aránytalanul többenemű, és több munkát igénylő dolgot ad, mint egy szolgabíró feladata az ügyek fontosságát nem is említve — és ki akarna egy szolgabíróra 110—120 községet bízni?

Czélszerűnek látnám a képezdei igazgató tanárokat is a gyakorlati lehetőség által engedett mérvben felhasználni a népiskolák felügyelésére, p. o. olymódon, hogy mindegyik igazgató másodfelügyelői jogkörrel s kötelességekkel gyakorolhatná a felügyeletet azon községben, hol a tanítóképezde van, és a legközelebbi azon községekben, melyeket távolságuk és a képezdében való elfoglaltsága miatt évenként egypárszor meglátogathat. Neki azután kiváló feladata lenne a paedagogiai tanácsadás és vezetés. E végre az iskolalátogatás mellett még kötelességévé tenném azt is, hogy évenként legalább ötször (p. o. ünnepnapokon) kerületének tanítóit összegyűjtse s ez alkalmakkal számukra tapasztalatai szerint gyakorlati előadásokat tartson, s velők értekezzenek.

E fáradásaiért s költségeiért az igazgató-tanár a körülmények szerint 3 —4—500 forint tiszteletdíjat nyerne. A felekezeti képezdek némely világi igazgatói vagy tanárai is megbízathatná-

nak e teendőkkel, hasonló tiszteletdíj mellett. A mely városokban pedig tanítónőképezdek vannak, ott azok; igazgatónői legalább a helybeli leányiskolákat látogathatnák s tanácsolhatnak, vagy ha férfi-igazgatójuk is van, az, avagy a paedagogiát tanító tanár szintén megbízathatnék bizonyos számú iskolákra felügyelettel. Ilymódon (ha az állami mind a húsz tanítóképezde fel lesz állítva) mintegy 30—35 képezdei igazgató és tanár gondozhatna összesen legalább 400 iskolát, s folytonosan hathatna ezek tanítóinak továbbképzésére.

Ez intézkedéssel a tanfelügyelőknek is némi segítség lenne ugyan nyújtva, de a fohászon még sem ez,— hanem az lenne, hogy a képezdei igazgatók közelebbi érinkezésbe hozatnának a már alkalmazott tanítókkal s a gyakorlati iskolaélettel, s ennél fogva jobban megismerhetnék annak szükségeit s hiányait; hogy harmadéves növeadékeiket is néha magukkal vihetnék az iskolák látogatására (ily kirándulásokat igen előnyösen lehet a tanárnak növendékei képzésére felhasználni) s végre az, hogy az országban vagy 400 iskola s tanító állna folytonosan szorosabb paedagoiai vezetés alatt, s ez által ez iskolákat legalább a tanítás illetőleg, egy egész nagy vidékre nézve példányiskolákká lehetne tenni.

2. *A tanfelügyelők hatáskörének növelése, szabályozása és a közigazgatási hatóságok közreműködésének biztosítása.*

a) *Az adminisztratív hatóságok közreműködése.*

A tanfelügyelők hatáskörét s teendőit illetőleg eszközrendő javítások legelsőjének s legfontosabbikának tartom azt, hogy számukra a községi és megyei adminisztratív hatóságok közreműködése, és támogatása biztosítsák és precízíroztassák. Csupán ezen feltétel alatt hiszem hogy egy tanfelügyelő képes lenne 100—120 községet is eredménynyel gondozni. Mert ha mindent közvetlenül magának kell tennie, s még hozzá végrehajtó hatalom nélkül: akkor mind-egyik községben évenként ötször hatszor megkeltene jelennie, még legalábbannyiszor írnia (se módon ötven községet is alig győzne:) és végre is csak ott és annyi eredményt tudna előidézni, a hol és a mennyit csupa buzdítással is eszközölhet.

Ennélfogva tétessenek a községi s megyei adminisztratív közegek is felelősséggel közreműködő iskolaügyi hatóságokká. Nem a papirosra írt — s gyakran csak a mások beavatkozását s munkásságát gátló jogok, nem is a tanácsok vitái

s czifra határozatai, vagy a hangzatos beszédek, hanem a tettleges működés, a közegek által eszközölt tények s eredmények teszik valósággá és életrevalóvá mind a községek, mind a megyék önkormányzatát az iskolaügyekben is.

Miként gondolnám a közigazgatási hatóságoknak e tettleges közreműködését szabályoztatni, röviden elmondom a következő pontokban.

Mind a községi eljáróságoknak, mind a megyei administratív tisztviselőknek, s különösen a szolgabíráknak, szigorúan tetetesség feladatukká a népoktatás ügyét tőlük telhetőleg előmozdítani, s kiváltképen a törvény által a községekre ruházott teendőket *személyes felelősség* mellett végrehajtani, illetőleg végrehajtani.

Ily teendők különösen: a tankötelesek iskolába járatásának a törvény 1—7. §§-ai értelmében eszközlése, s a mulasztók megbüntetése; — a szükséges iskolák felállítása, törvény értelmében való új építkezés, vagy a létező helyiségek bővítése, s a községi iskoláknak bútorokkal s minden szükséges taneszközökkel felszerelése; a községi tanítók megállapított díjának pontos kiszolgáltatása; a tanítók létszámának a törvény és a tanfelügyelői utasítás szerint szaporítása; a hol szükséges, az iskola adó gyors kivetése és erélyes beszédése; iskolai

alapvagyon alkotása, és a község iskolai czélok-rá fordítható egyéb vagyonának vagy jövedelmének valósággal arra fordítása.

Mindezen teendők olyanok, melyekben a tanfelügyelő leginkább reászorul az administratív végrehajtó közegek támogatására, és melyekben a közigazgatási tisztviselők minden különös tanügyi szakismeret nélkül is eljárhatnak részint a törvény világos rendelete szerint és maguktól, részint pedig a tanfelügyelőnek figyelmeztetése folytán, vagy a községekhez intézett utasításai s rendeletei szerint (p. o. az iskola állítását, építését, felszerelését s a tanítók szaporítását illetőleg). — Mindez ügyekben csak a törvénynek s a tanfelügyelőnek törvényes rendeleteit kell végrehajtatniok.

E czélból az elősorolt teendőkre nézve:

1-ör. Minden községi bírónak s előjárásának tetessék köteletségévé személyes felelőség terhe alatt pontosan végrehajtani mind a törvény rendeleteit, mind a tanfelügyelőnek a törvény értelmében kiadott intézkedéseit.

2-or. Minden szolgabírónak tétessék köteletségévé, hogy szinte személyes felelőség terhe alatt szigorúan felügyeljen arra, hogy a községek e kötelezéseiket megtegyék, s szükség esetén egész hivatalos hatalmukkal eszközöljék azok teljesítését.

E végre a szolgabírák is köteleztessenek a községekben a mikoron megfordulnak minden

alkalommal az iskolaügyeket is megvizsgálni, az iskolákat meglátogatni, különösen a tankötelesek iskolába járásáról szóló kimutatásokat megnézni, és a mulasztók szülőit megbüntetni. — Ezen látogatásuk alkalmával vizsgálják meg mind az iskolákban mind a községházánál levő azon tanfelügyelői könyveket, melyekről alább szólok, s melyekbe a tanfelügyelő ottléte alkalmával észrevételeit s a teendők iránti utasításait bejegyezte. Ezenfelül kívánják elő a tanfelügyelőnek időközben a községhez intézett minden rendeleteit. És azután nézzenek utána, hogy a könyvekben s a külön rendeletekben foglalt rendeleteket a község miként s mennyiben fogantositá? s a mennyiben azok teljesítve nem volnának, végrehajtásuk iránt a szolgabíró erélyesen intézkedjék, s intézkedéseit s tapasztalatait hasonlóul jegyezze be a tanfelügyelőnek látogató könyvébe.

3-or. Valahányszor a fenn elsorolt községi teendők érdekében szükségessé válik a szolgabíró beavatkozása s közreműködése, mindazon esetekben a tanfelügyelőnek joga legyen ne a ministeriumhoz vagy az alispánhoz, avagy a megye közönségéhez intézett kérelem által — hanem közvetlenül és egyenesen a szolgabíróhoz fordulni; s azt szükséges határidő alatti beavatkozásra felkérni. A szolgabíró pedig köteles legyen szinte személyes felelősség terhe alatt

e kérelmet (ha t. i. az a törvénnyel egyező rendelet végrehajtására vonatkozik) haladéktalanul teljesíteni, a rendelet kívánt foganatosítását eszközölni, s eljárásáról és az eredményről a tanfelügyelőt értesíteni.

Természetes, hogy e mellett a mikor szükséges, az alispánnal, vagy a megye közönségével is közvetlenül érintkezhetnék a tanfelügyelő, sőt a szolgabíró mulasztása vagy hanyagsága esetén köteles is volna orvoslásért az alispánhoz folyamodni.

4-er. Viszont a szolgabírónak joga és tiszte legyen, ha valamely községben vagy felmerült esetben bármely iskolai ügy iránt a tanfelügyelő intézkedését vagy megjelenését látja szükségesnek, erről őt azonnal értesíteni, s rendelkezésre hívni föl. A tanfelügyelő hasonlóul köteles legyen e felhívásnak azonnal engedni, s eljárásáról valamint annak eredményéről a szolgabírót haladéktalanul értesíteni.

5-ör. Mindegyik szolgabíró köteles legyen félévenkint az alispán elé terjeszteni: 1-ör egy jelentést a népoktatási ügyek járásában való állapotáról, tett tapasztalásairól, a hiányokról, s a történt haladásról; és 2-or egy részletes kimutatást községenként kifejtett működéseiről, a tanfelügyelővel való érintkezéseiről, tett intézkedéseiről és azok eredményeiről.

E jelentések s kimutatások egy-egy példány-

ban a tanfelügyelőnek is kiadatnak, ki azokat a megyei iskolatanács legközelebbi ülésén szintén előterjeszti.

A szolgabírák dolga az előadott teendők által kevéssel szaporodnék, mert azokat legnagyobbreszt elvégeztetnék községeikben egyéb okokból tett látogatásaik alkalmával mégis népoktatás terén mily nagy haladást lehetne eszközölni az által, ha ők végrehajtó hatalmukkal, és a tanfelügyelőkkal közvetlen összeköttetésben és vállvetve működnének a törvény gyakorlati kivitelén!

Önként értetik, hogy a megye utasíthatná tisztviselőit a népoktatásnak még az előadott teendőkön felül és más törvényes módokon is eszközölni emelésére. Valamint természetes az is, hogy a közigazgatási tisztviselőknek általam kívánt működése érintetlenül hagyná a megyei iskolatanácsok jelen munkakörét*).

A tanfelügyelők hatáskörét az elmondottakon felül még a felekezeti iskolák, a községek, a tanítók és a központi államkormány irányában látom javítandónak.

*) A megyei iskolatanácsok újjászervezéséről és hatásköréről is sokat lehetne szólni; de attól tartok, hogy ez oly darázs fészek, melynek bolygatásával annyi féltékenység érezné magát sértve, hogy e miatt még azon reformok is megghiúsulnának, melyek e nélkül is eszközölhetők, pedig ezek is sokat ígérők.

b) A tanfelügyelő hatásköre a felekezeti iskolák irányában.

A felekezeti iskolákat illetőleg, magam is erős meggyőződéssel levén a teljes tanszabadságnak és az autonómiának híve, akár alkotmányos és szabadelvű, akár absolutisticus kormány alatt egy iránt s mindig tiszteletben akarom tartani mindazon önkormányzati jogokat, melyek az iskolák állítására, belső szervezetére, tanrendszere, tantervére s igazgatására vonatkozólag, mind az autonómia természetéből következő, mind hazai törvényeink szerint az illető egyházait magukat illetik. Ennélfogva az önkormányzat körébe tartozó mindezen ügyekre nézve a felekezeti iskolákban semminemű rendelkezési jogot nem óhajtok s nem engednék az állami tanfelügyelőknek.

De a népoktatás és nemzeti művelődés minden elfogulatlan hívének határozottan kívánnia kell a tanfelügyelők számára oly hatáskört, mely lehetővé teszi az államnak önfentartási kötelessége szerint ellenőrizni azt, — és fölügyelnie arra, hogy a mely oktatási kötelezettségeket a felekezet az iskola, csupán szabad elhatározásból állítása és fentartása által önként magára vállalt, azokat a törvény értelmében és pontosan teljesítse is. Tehát örködhessék a fő-

lött, hogy a közegészség a a népszaporodás érdekéből az iskolahelyiségei egészségesegek, elég tágasak és világosak legyenek 5 hogy az oktatás a törvényes mértékben adassék minden növendéknek, s az e végre szükséges és alkalmas tanítók, valamint a taneszközök is meglegyenek; továbbá, hogy ne tanítassék olyan, mely sérti az országnak alkotmányosan hozott törvényeit v ^gy területi épségét. Mindezen dolgok ellenőrzése pedig csupán akkor válik lehetővé, ha a tanfelügyelőnek jogában és módjában van a felekezeti iskolák külső és belső állapotát, s azokban az oktatást, folytonosan és közvetlenül megismerni, s általában a tanügyi állapotok ismeretére szükséges adatokat az illető iskoláktól közvetlenül kezéhez venni.

A törvényünkben világosan rendelt ezen állami felügyeletnek tényleges és kellő időben gyakorolhatására a következő intézkedések volnának szükségesek:

1-ör. A felekezeti iskolák minden tanítói és egyházközségi közvetlen hatóságai, mint a szabad Hollandban, úgy nálunk is személyes felelősség terhe alatt köteleztessenek felelni a tanfelügyelő mindazon kérdéseire, melyek az iskolai életnek a törvény szerint állami felügyelet alá eső tárgyaira vonatkoznak; hasonlóul köteleztessenek a tanfelügyelőnek kívánatára megmutatni bármely használatban levő tanköny-

veket s taneszközöket, és közvetlenül kiadni az iskolai s oktatási állapotok ismeretére szükséges mindennemű kimutatásokat és statisztikai adatokat.

A felekezet önkormányzatát csupán az sértethetné, ha a tanfelügyelő rendelkezni akarna oly dolgokban, melyeknek intézése az egyház autonomicus jogkörébe tartozik. Ámde az emiitett kimutatások, könyvek, s statisztikai adatok közvetlen közlésével még semminemű rendelkezési jogot nem engednek neki, s illetőleg azok átvételével ő még semminemű intézkedést nem gyakorol a felekezeti iskola dolgaiban.

Fölösleges bizonyítgatni, hogy ma már akár a tanfelügyelőknek, akár a kormánynak lehetetlen volna úgy a felekezeti iskolákra biztosan felügyelni, mint általában az oktatásügyet igazgatni s a községekben a kellő intézkedéseket annak idejében megtenni, a tanügyi állapotoknak statisztikai folytonos ismerete nélkül. Az erre szükséges adatok legnagyobb részét pedig egyedül az egyházközségi hatóságok, a lelkészek és a felekezeti iskolák közvetlen igazgatói szolgáltatathatják ki.

Ne felejtjük, hogy ez adatok nagy része egyáltalán nem is kizárólag a felekezeti iskolákra vonatkozik, hanem (p. o. a tankötelesek és a tényleg iskolába járók kimutatása) általában az illető község tanügyének rendezésére tartozik.

Ne felejtjük hogy az anyakönyveket a lelkészek mint egyszersmind az állam megbízottai kezelik; s csak ennél fogva érthető, hogy az anyakönyv hű és pontos kezeléseért a polgári hatóságnak felelősek, és hogy a polgári ügyekben szükséges mindennemű anyakönyvi kimutatásokat kötelesek közvetlenül kiszolgáltatni a községi vagy megyei hatóságoknak vagy a törvényszékeknek. — És ugyan minő jogalapja és minő jelleme van azon eljárásnak, amely szerint a lelkészek a katonakötelesek kimutatását évenként a szolgabíró rendeletére közvetlenül a községi bírónak vagy a szolgabírónak kiadják, a tankötelesek s iskolába járók kimutatását pedig a tanfelügyelővel vagy a községgel közölni egyházi főhatóságuk rendelete folytán vonakodnak?

Iskolai állapotaiknak, adataiknak és tankönyveiknek rejtegetése csak akkor volna érthető, ha az egyházak titkos társulatok volnának, vagy ha az oktatásban oly törvényellenes s ennél fogva be nem vallható czélokat követnének, vagy oly eszközöket használnának, avagy az iskolai közvagyonnal úgy gazdálkodnának, hogy dolgaiknak a nyilvánosság szeme előtt eltakarása érdekükben állana. De ugyan miért akarnának az egyházak, a keresztyénség elveivel s az egyházi élet egész természetével merőben ellen-

kező ily intenciókkal való gyanúsíttatásra alkalmat, vagy akár csak ürügyet is szolgáltatni?

Az fel sem hozható ellenvetésül, hogy autonómiájuk falain nem akarnak rést nyitni az állami beavatkozásra. Mert mint mondtam az adatok közlése által a tanfelügyelő még semmi rendelkezési jogot sem nyer iskoláik felett. Ily illetéktelen rendelkezés ellen nem a kimutatások megtagadása, hanem a törvény védi őket. Ha pedig oly abszolút államhatalom kormányozná valamikor az országot, mely a törvényt nem respectálja, bizony az az ő vonakodásukat sem fogja kímélni és találandó módot arra is, hogy dolgaikat közvetlenül megvizsgálta.

2-or. Határozassék meg a köteles tantárgyaknak ne csak száma és neve, hanem a belőlük tanítandó ismeretek mennyiségének is egy bizonyos minimuma, melyet azután a tanfelügyelő ellenőrizhessen. Jól tudom, hogy ily intézkedést nehéz, és csak nagy óvatossággal lehet a nélkül alkalmazni, hogy általa a tanszabadság csorbíttassék, és hogy az állam egyszerűen a tanítás szellemébe is be ne avatkozzék. Azonban ha nehéz is, de nem lehetetlen és fellette szükséges, mert különben a törvényben rendelt köteles tárgyak tanítása tökéletesen illusoriussá tehető. Ezelőtt népiskolai oktatásunk legnagyobb hiánya abban állt, hogy a legtöbb népiskolában az íráson, olvasáson s a vallási

szertartásokon felül semmi sem taníttatott, legfőlebb valami nagyon csekély számvetés. Most a törvény elrendeli ugyan, hogy a felekezeti iskolákban is taníttassanak a természettan és természetrajz elemei, a hazai történet és földrajz, nyelvtan, fejbeli és jegyekkel számolás; a hazai mértékek ismerete a polgári jogok és kötelességek ismertetése, és a testgyakorlat tekintettel a katonai gyakorlatokra; s igaz, hogy a jelenkor polgári életében és a mostani hadszervezet mellett ezek mind roppant fontosságú ismeretek, melyek ha valamennyi felekezeti iskolában kelő kiterjedésben taníttatnának, e tény egymaga nagyot lendítene népünk művelődésén: de a jelenlegi rendszabályokkal a tanfelügyelő nem képes a törvény e rendeletének valósággal végrehajtását ellenőrizni, vagy azt még csak követelni is. Ha p. o. valahol a természeti, történeti, földrajzi s egyéb a polgári életre szükséges újabban rendelt ismeretekből egy egész éven át összesen alig tanítanak tíz tanórára valót, tehát ha oly kevés ismeretet szereznek a növendékek e tárgyakból, mintha egyáltalán nem tanítanák őket: ekkor mit csináljon a tanfelügyelő? Az illetők a törvénynek eleget tesznek, a mennyiben e tárgyakat tantervükbe felvették s tanítják is, de hogy mily kiterjedésben s mennyi időig tanítsák, azt se a törvény, se rendszabályok nem mondják meg, sem a tanfelügyelő nem határoz-

hatja meg. Akár egy év alatt csak egy óráig tanítsák őket ha nekik úgy tetszik.—Nem válhatik-e ez által a törvény betöltése s maga az oktatás szemfényvesztéssé és gyakorlatilag eredménytelenné? Elnézheti-e a nemzet, hogy a törvényben kifejezett akarata ekként hiúsíttassék meg?

Pedig el merem mondani, hogy sok ezerre megy azon felekezeti iskolák száma, melyekben a köteles tantárgyak legtöbbje vagy épen nem, vagy oly csekély mértékben tanítatik hogy annak semmi reális eredménye és semmi haszna nincs. — E tekintetben maguk az egyházi főhatóságok és egyházi közönségek vannak első sorban megcsalva, vagy élnek nagy csalódásban. Szigorú közvetlen felügyelet,—a tanítás gyakori megvizsgálása — és az állam közreműködése nélkül ők maguk sem képesek a jó tanterveket teljesen fogantatosítani.

Igen is, ne avatkozassék se minister, se tanfelügyelő a tanrendszer és a tanterv megállapításába vagy annak kivitelébe az oktatás belső szerkezetét, irányát és szellemét illetőleg; de az elkerülhetetlen, hogy a törvény által taníttatni rendelt ismereteknek egy bizonyos mennyisége (akár a belőlük adott tanórák legkevesebbje) meghatározassék, és hogy a tanfelügyelő magára az oktatásra is felügyelhessen (s e célból a növendékeket is megvizsgálhassa), természetesen csupán annyiban és azon célból, hogy meg-

ismerhesse, vajjon a köteles tantárgyak taníttatnak-e a kívánt kiterjedésben?

3-or. Határozta-e meg országos törvény-nyel a felekezeti iskolák tanítói fizetésének minimuma, s a tanfelügyelő erre hasonlóul felügyelhesen.

Ez intézkedés kétségkívül a felekezeti iskolák emelkedésének állna leginkább érdekében, annyival inkább, mert most maguk az egyházi főhatóságok igen sok helyen épen ily törvény hiányában nem képesek eszközölni, hogy az egyházközségek tanítóikat jobban díjazzák.

Azt hiszem, hogy mindenki, ki az egyházi népvizonyokat ismeri, s ki a felekezeti iskolák javulását és a felekezetbeli nép művelődését óhajtja, csak örömmel fogná e törvényt üdvözölni; s csak azok ellenezhetnék, kik nem akarják, hogy a felekezeti népiskolák a közműveltség haladásával is fentarthatók legyenek, vagy a kik felekezetük előnyét nem abban látják, hogy annak minél műveltebb népe legyen, hanem abban, hogy az minél olcsóbb és minél rosszabb iskolákat is tarthasson.

A felügyelet érdekéből azért szükséges a felekezeti iskolatanítók fizetésének a legkevesebbjét szinte meghatározni, mert a tanfelügyelő is csak oly tanító működését őrizheti ellen sikerrel és csak arra ügyelhet fel eredmény-nyel, ki

mind képzettségénél, mind helyzeténél fogva képes levén egész erejével az oktatásnak élni, ez tőle meg is követelhető. De jelenben hogy kívánhatnánk, hogy 100 meg 150 forint fizetésérttehetséges s jól képzett egyén tanítóságra vállalkozzék, vagy ha sorsa oda sodorta is, hogy minden idejét s erejét az iskolának szentelje? Ha iskolai előképzettsége kielégítő is, nem kénytelen-e családjá eltartásáért ideje nagy részét gazdálkodással vagy egyéb törvény által meg nem tiltható kenyérkereseti foglalkozással tölteni, s e miatt az iskolai tanítást nagy részben, öntökéletesítését pedig egészen elhanyagolni? A tanfelügyelő nem állhat mindig a tanító oldala mellett, s ilyeneknél hiában is állna ott; a tanításhoz nem értő s hivatásának helyzeténél fogva nem élhető tanítót pedig hasztalan támogatja az oktatás körül adandó tanácsokkal és utasításokkal. A kitől egyéniségénél vagy körülményeinél fogva nem is kívánhatunk valamit, azt abban ellenőrizni sem lehet gyakorlati eredménnyel.

Elég nagy baj az is, hogy a törvényhozás elengedte a nem állami képezdékekben a tanfolyam tartamának törvénynyel meghatározását, és így lehetővé tétetett, hogy fél vagy egy éves tanulás után tanítóságra képesítő oklevelet adjanak.

Negyedik intézkedés volna még az, hogy a tanfelügyelő a tapasztalt hiányokra s a szüksé-

ges javításokra közvetlenül figyelmeztethesse az egyházközségeket, valamint a felsőbb egyházi hatóságokat is. De megvallom, részemről nem nagy súlyt helyezek arra, hogy ez a felekezeti illetőleg „kötelezőleg“ rendeltessék el. Boldogult b. Eötvös a felekezetek iránti gyengéd kíméletből rendelte azt, hogy a tanfelügyelők mielőtt a hivatalos megintések alkalmazását a kormánynál kérnék, barátságosan figyelmeztessék az illető egyházi hatóságot a bajokra s a hivatalos eljárás bekövetkezésére, és csak ha ennek sikerét nem látják, akkor kívánják a hivatalos megintést. — Kétségtelen, hogy ezen a módon, kölcsönös jóakarattal sok megintésnek s az azal mindkét részre járó kellemetlenségeknek elejét lehet venni, a hiányokon is rövidebb utón lehet segíteni, s ennél fogva ez eljárás a kormány részéről fenn is tartandó. De senkit sem kell kényszeríteni vagy erőltetni a barátságos figyelmeztetés elfogadására, hanem ha valahol azt meghallgatni sem akarják, ott azok irányában mind a tanfelügyelő, mind a kormány járjanak el annál gyorsabban a törvény szigora szerint.

E tekintetben csupán azt óhajtanám szigorúan elrendeltetni és azután foganatosíttatni is, hogy mindegyik felekezeti iskolában legyen letéve a tanfelügyelőnek egy hiteles látogatási könyve, melybe ő ottléte alkalmával tett ta-

pasztalatait s észrevételeit, s a látott hiányokat jegyezze fel.

Igaz, hogy az ügyek menetét nagyon gyorsítaná, ha a tanfelügyelő a megintéseket is maga eszközölhetné az egyházi felsőbb hatóságoknál. De annak is meg volnának a maga hátrányai, s részemről belenyugszom abba, hogy csak a minister, és ő is az egyházi főhatóságok útjánintézze a megintéseket, azonban ez esetben okvetlenül szükségének látom, hogy a tanfelügyelő gondjai alatt 100 — 100 községénél több ne legyen, s így minden egyes esetben annak idején és *biztosan* tehesse meg jelentéseit.

Végre hogy a tanfelügyelőknek a felekezetek irányában is ne csak hatáskörük, hanem azon körben hatásuk is legyen, erélyesen óvja meg a kormány hivatalos tekintélyüket. Ha hibát vagy mulasztást követnek el, vagy hanyagok, ám vizsgáltsassa meg a dolgot kíméletlenül, s a hivatali tekintély jól felfogott érdekéből is szolgáltsa szigorúan igazságot; de ne tűrje el az ellenük való alaptalan vádaskodásokat és azt, hogy hivatalos kötelességeik teljesítéséért ép oly méltatlanul sértő, mint lealacsonyító czimekkel illessék őket. — Egyfelől azt kívánják, hogy semmi rendelkezési jogot ne gyakoroljanak, sőt közvetlenül ne is érintkezzenek az alsóbb egyházi hatóságokkal, mert az ő tisztük a hiányokat szemlélni, s azokat a kormánynak

feljelenteni: másfelől pedig midőn a tanfelügyelő a bajokat a kormánynak tudomására juttatja, akkor meg árulkodónak s feladónak tekintik: így azután helyzetük csakugyan tart-hatatlaná válik.

c) A tanfelügyelő hatásköre a köz-ségek irányában.

A községek irányában miként volna a tanfelügyelők hatásköre javítandó s szabályozandó? ezt a megyei hatóságokkal való viszonyának fentebbi fejtegetése után pár szóval megmondhatom. E tekintetben nem igen látok egyéb változtatást szükségesnek, mint a személyes felelősségnek a községi közegeknél való szigorú érvényesítését, és a megyei tisztviselők közreműködését.

Mindazon oktatásügyi teendőkben, melyeknek teljesítését a törvény a községek s a községi hatóságok és iskolaszékek kötelességévé teszi, a végrehajtást illetőleg a tanfelügyelő nem csupán felügyel, de közvetlenül rendelkeznie is kell. — A községnek mind közigazgatási (bíró, előljárók); mind iskolaszéki közegei tétessenek, bírságolás vagy egyéb fenytések terhe alatt felelőssékké azért, hogy a törvény rendeleteit, s a tanfelügyelőnek ezek foganatosítására vonatko-

zó intézkedéseit annak idejében, vagy kitűzött határidő alatt erélyesen hajtsák végre.

Ha bármi tekintetben mulasztást követnének el vagy halogatnának, a megyei tisztviselők által is kényszeríttessenek tisztük teljesítésére, hanyagságukért feleletre vonassanak, s ha kell, büntetessenek meg. — Itt a fődolog az, hogy a tanfelügyelő biztosítva legyen az iránt, hogy rendeleteit s utasításait távollétében is pontosan teljesítik, s nem kell a legegyszerűbb ügyekben is ugyanazon dolgot személyes megjelenésével és leveleiben tizenötször megsürgetnie, hogy végre is két év alatt történjék meg legalább egy részben az, mi talán egy hónap alatt egészen teljesíthető lett volna.

Hogy azonban a községek is kötelezhetőek legyenek feladatuk betöltésére, a törvény két pontban volna a többek között sürgősen változtatandó, illetőleg kiegészítendő, t. i.:

1-ör. Kisajátítási törvény alkotása által. Mert sok helyen a községnek egy talpalatnyi telke sincs, a magánosok pedig vagy egyáltalán nem vagy megfizethetetlen árért akarnak iskolateltet adni, ily esetben a község a legjobb akarat mellett sem képes iskolát építeni, még ha különben anyagilag módjában volna is az.

2-or. Törvényben mondassék ki, hogy községi iskolát azon esetben is tartoznak állítani, ha a tankötelesek a létező — bár talán jó — felekezeti

iskolába létszámuk miatt nem férnek be. — Most a törvény csak azon esetben rendeli a községi iskola felállítását, ha vagy nincs felekezeti iskola, vagy ha van legalább 30 tanköteles, kiknek szülői a létező s törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskolát használni *nem akarják*. Ámde sok helyen előfordul az az eset, hogy van a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskola, mely tehát nem háborgatandó, de a melybe csak 60 tanköteles fér el, van pedig a községben 200 tanköteles, kiknek szülői szívesen használnák a felekezeti iskolát is ha gyermekeik beleférnének. Mit csináljon itt a tanfelügyelő? A felekezeti iskolát nem bánthatja, mert az jó; a felekezetet arra sem kényszerítheti hogy nagyobb iskolát állítson, mert annak joga van akár semminemű iskolát sem tartani, akár oly nagyot, mint neki tetszik; — de a községet sem kötelezheti iskola állítására, mert nem akad 30 tanköteles, kinek szülője kijelentené, hogy a létező felekezeti iskolát *nem akarja* használni. — Kénytelen tehát a tanfelügyelő elnézni, hogy 140 gyermek iskolázatlanul marad.

Igen is, én is azt hiszem, hogy népiskolai törvényünkben oly oktatási rendszer van megállapítva, melyet vétek volna még most változtatnunk, és igaza volt Csengerynek, hogy hálát adhatunk az istennek, ha e rendszert 50 év

alatt teljesen keresztül bírjuk vinni, de másfelől tagadhatatlan, hogy vannak törvényünknek a tapasztalás által megmutatott egyes hézagai, melyeket a törvényhozás egy tollvonással kitölt het, s melyek kijavítása nélkül sok helyen és sok esetben még 20 évig is lehetetlen lesz magának a törvénynek végrehajtása.

d) A tanfelügyelők hatásköre a tanítókérdés irányában.

A tanítókérdés irányában való hatáskörüknél természetesen szem előtt kell tartanunk, hogy más jogviszonyuk van és lehet a felekezeti iskolák tanítóival, és ismét más a községi iskolák tanítóival.

A felekezeti iskolák tanítói irányában nem kívánhatunk több hatáskört, mint azt, hogy azok kötelességszerű működését ellenőrizhessék, és hogy nekik kizárólag pedagógiai és didaktikai tekintetben tanácsadással és jóakaratú figyelmeztetéssel szolgáljanak.

Ennyit azonban okvetetlen meg kell kívánunk, mint oly eljárás, mely bármely egyház önkormányzatát sem sértheti, mert a tanfelügyelőnek semmi rendelkezési jogot sem ad; és a mely másfelől mind az oktatásügynek, mind a felekezetnek annyira érdekében áll, hogy akármelyik egyház csak köszönettel veheti.

Az ellenőrzés sikeres gyakorolhatásáért joga és tiszte legyen a tanfelügyelőnek a tanító részéről tapasztalt hanyagságra, mulasztásra, képzelenségre vagy egyéb bajokra az illető alsóbb és felsőbb egyházi hatóságokat közvetlenül s írásban figyelmeztetni. Súlyosabb esetekben pedig ha első figyelmeztetésére az egyházi hatóság épen nem vagy eredménytelenül intézkedett; akkor mind a kormányhoz, mind az egyházi felsőbb (p. o. esperesi vagy püspöki) hatósághoz intézett megkeresésében az egyház részéről tartandó vizsgálatot követelhessen, mely vizsgálatnál mint tanú részt vehessen, votum consultativummal.

A paedagogiai s didacticai tanácsadást illetőleg, az iskolalátogatások alkalmával esetenként tett figyelmeztetésen kívül kettőt óhajtanék:

először azt, hogy a tanfelügyelő a községi iskolák tanítóival, — vagy általában tartott értekezletekre a felekezeti iskolák tanítóit is meghívja, s azok ott megjelenjenek.

másodszor azt, hogy az államkormány úgy a községi, mint a felekezeti iskolák tanítói között a tanfelügyelő indokolt jelentése alapján oszszon ki jutalmakat a szorgalmuk, folytonos tanulmányozásuk és előhaladásuk által legérdemesebbeknek.

A tanító ha kitűnő buzgalommal felekezeti iskolában működik is, az ország közművelődését

szolgálja, s ennek elismerésére érdemes. — Dicsőült b. Eötvös kezdeményezett is egy hasonló eljárást, mely ha tanügyi viszonyaink kellő kerékvágásba jöttével jól rendezhető lett volna, sok eredményt ígért.

A községi iskolák tanítói irányában a tanfelügyelőnek az ellenőrzésen és tanácsadáson felül vezérlőleg és intézkedve kell eljárnia. A mit a felekezeti iskolatanítóknak csak tanácsolhat, itt sok esetben rendelnie kell, de itt is a tanító szükséges önállóságának mindig tiszteletben tartásával.

Erre nézve az esetenként szükséges teendőknél felül óhajtanám, hogy a tanfelügyelő havonként tartson a tanítókkal értekezletet, vagy ilyeneken elnököljön. Ezen értekezletek nem csak a tanítók fejlesztésére, de egyszersmind arra is szolgálhatnak, hogy a tanfelügyelő azok szakképességét és tanulmányait megismerné.

Végre szólnom kell e helyen a tanfelügyelőknek a központi államkormányhoz való viszonyáról is.

E tekintetben hatáskörüket illetőleg a már említetteken felül, (és ellenőrzésükön kívül) a következő két pontban előadandókat látom leglényegesebbeknek:

1-ször. Adassék a tanfelügyelőknek saját kimért munkakörükben nagyobb önállóság. Ezt úgy értem, hogy a törvény értelmében és nyert

utasításaik szerint nagyobb mértékben intézkedhessenek saját felelősségükre, és ne kelljen nekik a kevésbé fontos ügyekben is esetenként és előlegesen a kormány felhatalmazását vagy utasítását kikérniök; hanem a hol a törvény vagy utasításaik a teendőket világosan kijelölik, ott saját maguk bátran és határozottan járhatnak el.

Kezdetben részint a tanfelügyelők újoncz volta, részint az állapotok ismeretlensége, részint előre nem láthatott nehézségek s körülmények gyakori felmerülése nem csak érthetővé de szükségessé is tették a kormány azon óvatos eljárását mely szerint majdnem a legtöbb egyes esetben is előre akarta magát informáltatni, és a tanfelügyelőnek utasítást adni. De miután a helyzet csak annyira is tisztult s ismeretes lön mint jelenben, miután az eljárásokban már egy bizonyos gyakorlatot lehetett megállapítani; és miután az egyes községekben positiv alkotást célzó teendők naponként szaporodnak: ekkor már a legtöbb esetben a központból intézkedés vagy utasítás a tanfelügyelők felett való oly túlságos gyámkodássá válik, mely csak a buroaucraticus irkálást szaporítja elgyőzhetetlené, az ügyek elintézését (főleg a hol valamit létrehozni kell) pedig szerfelett meglassítja és megnehezíti. Erre nézve a többek között csak egy példát említek fel. Ha a tanfelügyelők az

általam előadott létszámmal és hatáskörrel működnek, ezentúl már a törvényhozás által megszavazott pénz segélyével évenként legkevesebb 6—700 új iskola volna felállítható (a felekezeti iskolák építkezésein kívül). De ha minden egyes iskola ügyében kénytelen a tanfelügyelő előlegesen utasítást kérni, s még azontúl is 15-ször, 20-szor felírni, és a községektől mindenféle kimutatásokat nem tudom hány ízben küldeni fel a kormányhoz: így a legtöbb iskola felállításának csak tárgyalásai egy évnél tovább eltartanak, úgy hogy még csak a következő második évben lehet a felállításhoz és építkezéshez tetteleg hozzáfogni. Ily módon hétszáz felállítandó iskola ügyiratai öt-hat ezer darabra felmennek, maga a bureaucraticus elintézés nagyobb személyzetet igényel, s mégis két év alatt sem történhetik annyi, mennyit egy év alatt is könnyen lehetett volna eszközölni. Adasának a tanfelügyelőknek szabatos utasítások, mind az iskoláknak hol s minő esetekben felállításai, mind az államsegély kiszolgáltatása,—az építkezések eszközlése, s az építési szabályok iránt, és azután saját felelősségükre dolgozzanak s rendelkezzenek. Az államsegély kiszolgáltatását is lehet akként szabályozni, hogy az egyszeri felterjesztésre elintézhető. Az ügyek egyéb ágainál is hasonlóul kellene az eljárást rendezni, úgy hogy csak a legfontosabb, és a

rendkívüli vagy kétes természetű ügyekben kellene a kormánynak esetenként intézkedni s utasításokat adni,

Megengedem, hogy ilymódon néha fordulnának elő esetek, melyekben az eljárás nem lenne a szabályok szerint minden részletében s egészen correct, vagy talán néhol egypár forinttal többet is kellene kiadni: de ugyanannyi idő alatt kétannyi történhetnék, mint akkor, ha minden esetben a központon tárgyalatnak végig az ügyek, s a tanfelügyelőnek csak közbenjáró szerepe van. Azután a bureaucraticus sokfelé és sokszoros tárgyalásokkal való gazdálkodásnál rendszeren a mit a vámon megnyerünk azt a réven elveszítjük, különösen ha felszámítjuk mindazon munkát, időt és személyzeti költségeket, a mibe ez kerül.

A hol annyit kell és gyorsan létrehozni, mint nálunk a közoktatás terén, ott nem szabad, hogy a minden kifogások ellen védhető szabályszerű tárgyalási eljárás legyen az egyedüli és minden törekvésünk felett domináló ideál, hanem a minél több és minél gyorsabb eredmény a főczél.

2-szor. A második, mi által a központi kormány leginkább növelheti a tanfelügyelők működésének hatályát, a maga részéről is minden eljárásában tanúsított határozottság és erély. Igaza van Cousinnek, hogy az élénk, tevékeny

kormány szellemét az egész gépezettel közli, s mozgékonyt és életet lehel abba*). A kormánynak minden oldalra való határozott és erélyes tevékenysége egyfelől a legerősebb impulst, s másfelől bátorságot, biztosságot és bizalmat ad a tanfelügyelőknek hasonló erélyes és élénk tevékenységre. Ellenben ha netalán felülről tapasztalának ingatagságot, késedelmezést, vagy csupán a szabályszerű eljárási formákkal megelégedést, ez egy körülmény maga képes volna tevékenységüket elzsibbasztani vagy gyümölcstelen formalizmusba sülyeszteni.

3. A tanfelügyelők működésének ellenőrzése.

Minél kiterjedtebb a tanfelügyelők hatásköre s minél több oldalra irányul tevékenységük: természetesen annál nagyobb felelősséggel kell

*) Si vous voulez sérieusement l'éducation du peuple, sachez bien que tout le nerf de cette éducation est dans le gouvernement que vous lui donnerez. Si ce gouvernement est faible et mal assuré, l'instruction primaire est sans avenir; elle pourra bien avoir quelques momens d'éclat par des circonstances passagères, mais il n'y a pas de raison pour qu'elle ne retombe bientôt dans une langueur déplorable. Donnez lui au contraire, un gouvernement vigoureux et actif! l'esprit de ce gouvernement ce communiquera a tout la machine et lui imprimera le mouvement et la vie. Cousin. De l'instruction publique en Holland p. 157.

működniök, de egyszersmind annál szigorúabban kell ellenőriztetniük. Az ellenőrzés adja meg felelősségüknek is gyakorlati értékét.

A kormány irodájából bureaucraticus levelezés által gyakorolható ellenőrzés (mely a tanfelügyelők saját jelentéseinek átvizsgálásán, s ön maguk által adandó felvilágosítások bekívánásán felül egyébből alig állhat) egyáltalán nem lehet kielégítő. Ezen a módon legfőlebb az tudható még, hogy a mit tettek, abban a hivatalos formák megtartásával szabályszerűen jártak-e el? De hogy kerületeikben s községeikben megtették-e mindazt, mit tenniök lehetett és kellett — erről értesülnie az irodai ellenőrzéssel alig van módjában a kormánynak.

Az ellenőrzés gyakorlására az irodai ellenőrzés mellett s azonfelül még a következő módokat látom czélszerűeknek:

Előre megjegyzem, hogy itt azon föltevésből indulok ki, mely szerint egy felügyelő alatt legfőlebb 100—110 község legyen.

1-ször. Köteleztessék minden tanfelügyelő községeit és iskoláit évenként legalább kétszer meglátogatni. Legyen mindegyik községben a községi hatóságnál, és mindegyik iskolában óvodában a tanítónál letéve egy-egy, a minister által kiadott hivatalos látogató könyv. E könyvek mindegyikébe írja be a tanfelügyelő minden megjelenése alkalmával ottléte idejét,

látogatása tartamát, tett tapasztalait, a látott hiányokat, észrevételeit és a szükséges teendők iránti tanácsadásait s figyelmeztetéseit (p. o. a felekezeti iskoláknál), illetőleg (a községi iskolánál, és a községi hatóságnál) utasításait és rendeleteit. Ez eljárással azt sem mondhatják a következő látogatása alkalmával, hogy figyelmeztetéseit másként értették, vagy elfelejtették.

A szolgabírák is köteleztessenek a községekbe minden megjelenésük alkalmával a könyveket megnézni, s megvizsgálni, hogy a tanfelügyelőnek bejegyzett rendelkezései miként fogantatosítottak, s szükség esetén az iránt részük-ről is intézkedni, vagy a tanfelügyelőt értesíteni; végre saját látogatásukat és észrevételeiket is abba bejegyezni.

Hasonlóul kéressenek fel az egyházi hatóságok annak eszközlésére, hogy az egyházi felügyelők is a felekezeti iskolákban levő ily állami látogató-könyveket nézzék meg, s abba szinte jegyezzék fel otlétüket s észrevételeiket, melyekről hogy a tanfelügyelő is értesüljön, mindenesetre a tanügy érdekében áll.

E könyveknek és bejegyzéseknek több tekintetben hasznos voltak mellett egyik jó hatása lenne az, hogy mind a szolgabírák, mind az egyházi felügyelők szintén — legalább erkölcsileg — ellenőrizzék a tanfelügyelők működését, mint viszont a tanfelügyelők az övéket.

2-szor alkalmaztassék öt oszt. tanácsos, vagy akármiként nevezzük, mint ministeri megbízott, (t. i. egy Erdélybe, és négy a Királyhágón innen), kiknek feladta volna folytonosan utazni, s az illetők előleges értesítése nélkül a tankerületeket és a tanítóképezdéket látogatni. Természetesen ez alatt nem azt értem, hogy valamennyi tankerület minden községeibe elmenjenek, mi lehetetlen is volna, hanem azt, hogy legalább félévenként egyszer az ellenőrzésükre bizott tankerületnek hol egyik, hol másik vidéken utazzanak, s az útban ejthető községekben a látogató-könyveket nézzék meg, ottlétüket jegyezzék be, s a tanfelügyelő mindennemű működéséről a községekben és a megyében az emberekkel való személyes érintkezés folytán szerezenek alapos tudomást. Továbbá a tanfelügyelők irodáit s ügykezelését tüzetesen vizsgálják meg, a tett tapasztalások szerint a tanfelügyelőket figyelmeztessék, velük tanácskozzanak s nekik tanácsokat adjanak (mit már a kormányval való gyakori személyes érintkezésük folytán is sokszor sikerrel s tájékoztatólag tehetnek). Hasonlóul értekezzenek a tanügyről a megyei tisztviselőkkel és egyházi hatóságok férfjaival.

E ministeri biztosok a kormányval nem csak írásban közlekednének, hanem kötelesek volnának időnkint a ministeriumnál személyesen megjelen-

ni, ott az osztályokba és a ministernél személyes tapasztalataik szerint a dolgok állásáról s a teendőik iránt, írásbeli jelentésekkel soha eléggé nem pótolható szóbeli előadásokat tenni. Viszont ők maguk e személyes tanácskozásból merítenének oly ismereteket, melyek által a tanfelügyelőket is tájékoztathatnák. Ezenfelül koronként írásbeli jelentést s kimutatást is terjesztenének fel az ellenőrzésükre bízott tankerületek állapotairól, a tanfelügyelők működéseiről, tapasztalataikról s javaslataikról. Nagy szolgálattal tehetnének az évi statisztikai kimutatások készítésénél.

E ministeri biztosok által volnának részben eszközölhetők, részben pótolhatók azon tanfelügyelői értekezletek, melyek bár már égetően szükségesek, de az ország nagy kiterjedése, a felügyelők létszáma s az utazásnak e körülmények által okozott költséges volta miatt nem létesíthetők.

Nevezetesen e ministeri megbízottak az ellenőrzésükre bízott terület valamennyi tanfelügyelőjével évenként értekezletet tarthatnának ott a nehezebb kérdéseket megvitatnának, tapasztalásaikat s nézeteiket kicserélnék, eljárásaikba nagyobb öszhangzatot hoznának megállapodásaik által, s a kormányval személyesen érintkező miniszteri megbízottól sokban felvilágosításokat nyernének.

Azután ez értekezletbe végezte után mind az öt megbízott a minster elnöklete alatt a népnevelési osztály hivatalnokaival tartana tanácskozásokat. Hasonlóul legalább consultativ szavazat volna nekik adandó a közoktatásügyi tanács népnevelési osztályában, melyben ők lennének a vidéki iskolaállapotok és érdekek legilletékesebb szószólói.

3-szor. A tanfelügyelők működésének egyik leghatályosabb ellenőrizője a nyilvánosság s annak szószólója a sajtó, mely ha helyes irányban kezeli az ellenőrzést, akkor semmivel nem pótolható szolgálatot tesz az ügynek, de a mely, ha a kormány kellően nem vigyáz reá, több kárt tesz mint hasznot. Ne felejtjük hogy a lapokban sokszor téves értesülésből, vagy épen sértett önérdékből s egyéb mellétekintetektől származó közlések s vidéki tudósítások jelennek meg. A tanfelügyelők eljárását megtámadó egyetlen hírlapi közleményt ne hagyjon a kormány vizsgálatlanul, s különösen ne hallgassa el a hely és név megnevezése nélkül, tehát bármelyik tanfelügyelőre érthető közleményeket. Minden ily esetben kérje fel az illető szerkesztőt, hogy ha nyilvánosan nem akarják a vádolt nevét kitenni, közöljék azt a minsterrel, hogy az a dolgot megvizsgálathassa. E felhívásnak eleget tenni a szerkesztők nem tagadhatnák meg már csak az ügy iránti kötelesség-

érzetből sem. És ez eljárással a lapok is közléseik körül nagyobb óvatosságra szoktattatnának. A kormány pedig vagy azonnal (t. i. ha tudja a vád alaptalanságát), vagy a dolog megvizsgálata után ugyanazon lapban közöltessen felvilágosítást, vagy akár czáfolatot. Ha pedig a vád igaz volt, akkor intézkedjék a szerint, s csak köszönettel veheti a sajtó ellenőrzését.

4. A tanfelügyelők paedagogiai s általában tanügyi öntökéletesítése.

Ha kétségbevonhatlanul szükségesnek látjuk a tanítók paedagogiai folytonos tovább képzését eszközölni s előmozdítani: azt hiszem, nem kevésbé szükséges gondoskodni azon tanfelügyelők tanulmány által való továbbképzéséről is, kiknek hivatása a tanítókat tanácsadásaikkal és szakértelemmel vezérelni és a tanügyet folyton fejleszteni.

E célra a következőket óhajtanám: 1-ször. Adassék a tanfelügyelőnek mindegyik tankerületben egy összeg (p. o. 150 ft.) a hazai és külföldi (már t. i. az általa értett nyelvű) legjelentékenyebb tanügyi lapok, folyóiratok és munkák megszerzésére. Maga a kormány is ajánlólag jelölje ki azokat, melyeknek megszerzését legszükségesebbnek látja. Ily módon néhány év alatt mindegyik tankerületben tisztes-

séges tanügyi könyvtár lenne, mely a hivatal számára mindig megtartatnék, s melyet a másod felügyelők is szabadon használhatnának, valamint a közelben levő tanítók és tanárok is nyerhetnének belőle olvasmányokat. Es a 60 nagyobb tankerületben hatvan ily tanügyi könyvtár fölállítására s évi gyarapítására kerülne az országnak 9000 forintjába!

Az ellenőrző megbízottak egyik feladata volna arról is meggyőződést szerezni, hogy e könyvtárak és folyóiratok valósággal használtnak-e?

2-szor. Az ellenőrző miniszteri megbízottak a tanfelügyelőkkel való föntebb emiített értekezletek alkalmával egyszersmind oly tanügyi kérdések fölött is tartanának tanácskozásokat, melyekben a tanfelügyelők folytonos tanulmányozása és olvasottsága is szükségkép kitűnnék.

3-szor. Koronként a tanfelügyelő munkaköréből vett oly kérdések adatnának fel, melyekre minden tanfelügyelő írásbeli dolgozattal köteleztetnék felelni, és a melyek megoldására szükséges volna mind olvasás általi tanulmány, mind a gyakorlati dolgok fölött való gondolkodás.

4-szer. Végre a tanulmányozásra erkölcsileg kényszerítené a tanfelügyelőt azon körülmény is, ha mint föntebb említém, tartoznék néha a tanítók paedagogiai tanácskozásain elnökölni.

5. Tanfelügyelők képesítő vizsgálói.

Végül óhajtanám, hogy jövőre bizonyos meghatározott vizsgákat sikerrel letett s ennek folytán oklevéllel képesített egyének alkalmaztassanak a tanfelügyelői pályára, és e tekintetben csak oly egyének kinevezésénél történhesék eltérés, kik előéletük s működésük által kiváló jeleit adták a tanügyek igazgatására való képességüknek. Ez által az ország a lehetőségig biztosítva lenne az iránt, hogy képzett emberek fogják kezelni oly kiválóan fontos érdekeit, mint az iskolaügyek.

A tan felügyelőségre különleges vizsgák által való képesítést eléggé indokolja már azon egy körülmény is, hogy e téren működésre egészen különleges szakképzettség kívántatik, és sem a csupa paedagogiai jártasság és tanultság, köz-igazgatási képesség és törvény ismeret nélkül, sem az administratív ügyesség s törvénytudás paedagogiai és tanügyi ismeretek nélkül, magukban egyáltalán nem elegendők.

Ha joga van az államnak képesítő vizsgát kívánni a magánosok ügyeivel s egészségével foglalkozó ügyvédektől és orvosoktól: miért ne volna tiszte ugyanezt tetetni azon köztisztviselőivel, kiknek feladata oly különleges szakképzettséget igényel, mint a tanfelügyelőké?

A tanfelügyelőségre képesítő vizsgák tantárgyai nézetem szerint következők lennének:

1) A hazai népiskolai törvény s annak-végrehajtására kiadott organicus utasítások.

2) A hazai általános és iskolai statistika.

3) A törvényhatóságokról s községekről szóló magyar törvények s azon jogi esetek és kérdések ismerete, melyek iskolai törvényünk végrehajtásánál leggyakrabban felmerülnek.

4) A hazai különféle egyházak szervezete és jogviszonyai.

5) A magyar népiskolák és képezdek szervezete és tantervei.

6) Népiskolaisme (a mit Largiader „Volkschulkunde“-nek, Kher pedig „Praxis in der Volksschule“-nak nevez).

7) Néhány oly külső országok iskolai szervezetének s igazgatásának főbb vonalakban ismerete, melyekben a tanügy jelenleg legelőre haladottabb, p. o. Schweicze, Németország és Amerika némely államái; Hollandé, Belgiumé a francia universitásé, és némileg Angliáé.

8) Külföldi általános iskolai statistika.

9) A magyar népiskolai tankönyvek és némely legnevezetesebb paedagogiai művek ismerete.

10) A nevelés és közoktatás története, s különösen Komenius Arnos, Locke és Rousseau (s a philantropisták), Pestalozzi, Diesterweg, az

antropologisták, és Fröbel működéseiknek s illetőleg rendszerüknek ismerete.

11) A közoktatás Magyarországom története Mária Terézia s a „Ratio educationis“ kiadása óta.

Minden szakértőt bizonyságul hívhatók fel arra, hogy e tárgyak kijelölésében semmivel sem mentem túl azon ismeretek határán, melyekre okvetlenül szüksége van oly tanfelügyelőnek, ki hivatását becsülettel és eredménnyel akarja betölteni.

A képesítő vizsgákat az állami képezdénél a fentebb említett miniszteri ellenőrök vagy megbízottak elnöklete alatt működő bizottság (melynek a képezdei igazgató és a tankerületi felügyelő minden esetre tagja volna) előtt lehetne letenni, és pedig két szakaszra osztva, két izben és természetesen minden díj nélkül.

E képesítő vizsgákat gyakorlatilag is annál kivihetőbbeknek látom, ha meggondolom, hogy ezentúl rendesen s kevés kivétellel a tanfelügyelők legczélszerűbben a tanítói s tanári karból, meg különösen a tanfelügyelői tollnokok vagy az oktatásügyi minisztérium hivatalnokai közül toborzhatók.

A tanfelügyelőkül is alkalmas tanítóknak s tanároknak a vizsga paedagogiai részére könnyű lesz elkészülniök. Az administratív ismeretek

megszerzése s az államnak e felőli biztosítása épen az ő részükről különösen szükséges.

Az első tanfelügyelők mellé most alkalmazott tollnokok és a minisztériumhoz kinevezett fogalmazók rendesen oly fiatal emberek, kik vagy a paedagogiai, vagy és legtöbbször pedig a jogi tanfolyamot elvégezték. Ezek mind életkoruknál, mind előképzettségüknél fogva nehézség nélkül tanulmányozhatják a kijelöltem tárgyakat. De meg nézetem szerint e fiatal emberek közül már annál fogva is legczélszerűbb kinevezni a másodfelügyelőket, s majdan azokat első felügyelőkké előléptetni, mert tollnoki s fogalmazói hivataloskodásuk alatt alkalmuk volt az ügykezelést gyakorlatilag megtanulni s egyszersmind képességüket is bebizonyítani.

VÉGSZÓ.

írói lelkiismeretességem teljes kötelességérzetével mondám el nézeteimet népiskolai tanfelügyeletünkről, melynél fontosabb és szükségesebb — mély meggyőződésem szerint — népoktatási összes intézményeink között, egy sincs. A t. olvasót csupán arra kérem, Hogy művemnek és főleg javaslataimnak megítélésénél ne egyes propositioimat tekintse, külön, magukban, hanem az egész tervezetet méltassa figyelemre és az általam indítványozott egyes intézkedések értékét s következését a többivel s az egészszel való közrehatásában méltányolja. Külön magában akár a tanfelügyelők létszámának szaporítása, akár hatáskörük növelése, akár ellenőrzésük természetes en nem okozhatná azon eredményeket, melyeket így az általam tervezett szervezet minden kijelölt részeinek összehatásától biztosan várok.

Azt elismerem, hogy azon hatáskör azon teendők és azon ellenőrzés mellett, melyet javaslok, az e pályára képességgel nem bíró tanfelügyelő egy év alatt elhagyná állását, mert az reá nézve tarthatatlan volna. De viszont kinek képessége, hivatása és képzettsége van, az

egy-két év alatt oly eredményt tudna felmutatni, mely nemcsak a mostanival össze nem hasonlítható, de a mely népoktatásunk állapotának egészen más arcot adna és azt igen rövid idő alatt teljesen átalakítaná.

A költséget illetőleg sem kerülne ez föltte sokba. Általában tudtam volna én radicalisabb javaslatokat is tenni, de szándékosan csak oly dolgokat kérek, melyek törvényhozási gyökereiből való változtatások nélkül, viszonyaink között is, kevés költséggel és érdemlett sikerrel eszközölhetők.

Nézzük a tervezetem által kívánt évi kiadásokat:

1) A tanfelügyelőknek 110 egyénre kért szaporítása a fentebbi ki-mutatás szerint 84,360 ft

2) 30 képezdei igazgató s tanár iskolalátogatási díj (à 350 ft) . 19,500 ft

3) Az öt miniszteri megbízott vagy ellenőr (à 2,500 ft fizetés, 500 ft lakbér és 1,500 ft útikölt-ség) 22,500 ft

4) Hatvan tankerületi könyvtár 9,000 ft

összesen 135,360 ft

s ezt hozzáadva a népiskolai felügyelők-re most költött 227,740 forinthez, ez egész intéz-mény 363,100 forintba kerülne, mi felét sem

teszi azon összegnek, melyet más rendezett országokban a tanfelügyeletre *aránylag* költenek. Azonban elismerem, hogy ez is sok pénz, s meggondolandó, hogy nem volna-e célszerűbb azt is iskolák állítására adni. Ámde ne felejtjük, hogy, ha kellő felügyelet és végrehajtó közegek nélkül akarjuk az iskolákat állítani, akkor a kormány vagy nem lesz képes azt a 363,100 forintot is befektetni az iskolákra (erre sok szomorú adatot hozhatnék fel), vagy ha mindenkinek kérelmeire szórja a pénzt, milliókat is gyümölcstelenül költ el. Végre vegyük figyelembe, hogy az országnak e tekintetben is milliókat lehet meggazdálkodni a községek munkája és segélyforrásai által, de ez csak akkor eszközölhető, ha szigorúan bírunk örködni a fölött, hogy a községek kötelességeiket rendszeren teljesítsék.

TARTALOM.

	Lap
A népiskolai tanfelügyelet kérdése s jelentősége hazánkban.....	3
Népiskolai tanfelügyelet Hollandban-és Belgiumban.....	21
A népiskolai felügyelet Badeaben	45
Népiskolai felügyelet Bernben.	53
A magyar ^népiskolai tanfelügyelet hiányai	56
Ł tankerület statistikai kimutatása.....	71
A népiskolai tanfelügyeletünkben sziikrféges reformok	71
Végszó.....	134